

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Geopolitický region Pobaltí – Přejichodný
region nebo pásmo otřesu?**

Aneta Doljaková

Plzeň 2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Mezinárodní vztahy

Diplomová práce

**Geopolitický region Pobaltí – Přejchodný
region nebo pásmo otřesu?**

Aneta Doljaková

Vedoucí práce:

PhDr. David Šanc, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literatury.

Plzeň, duben 2013

.....

Ráda bych na tomto místě poděkovala vedoucímu své diplomové práce PhDr. Davidu Šancovi, Ph.D., za odborné vedení práce a podnětné rady při jejím zpracování.

Dále děkuji své matce, Ing. Ivaně Doljakové, za její podporu při studiu.

Obsah

Obsah	5
1 Úvod	7
2 Kořeny a vývoj konceptu geopolitického myšlení	17
2.1 Definice základních pojmů.....	17
2.2 Historický vývoj geopolitiky	21
3 Region a regionalismus v geopolitické perspektivě	26
3.1 Definice pojmu region a nejčastější typologie regionů	26
3.2 Geopolitické pojetí struktury prostoru a regionů podle Saula B. Cohena.....	29
3.2.1 Pásmo otřesu (<i>Shatterbelt</i>)	33
3.2.2 Přechodný region (<i>Gateway</i>)	37
4 Geopolitický region Pobaltí	39
4.1 Vymezení regionu	39
4.2 Historická charakteristika Pobaltí jako regionu na pomezí externích vlivů.....	41
4.3 Regionální identita Pobaltí.....	46
4.4 Pobaltí v geopolitických teoriích.....	48
4.4.1 Pobaltí v Mackinderově teorii	49
4.4.2 Pobaltí v Haushoferově teorii	52
4.4.3 Pobaltí optikou Saula B. Cohena	54
5 Geopolitický potenciál Pobaltí	56
5.1 Geoekonomika Pobaltí	57
5.2 Geoenergetika.....	62
5.3 Geopolitika a vojensko-strategická charakteristika Pobaltí aneb Pobaltí v kontextu soupeřících mocností	67
5.4 Geokultura a sociální sféra	76

6 Závěr.....	83
Použitá literatura a zdroje:	89
Literatura:	89
Prameny:.....	96
Resume	98
Přílohy.....	100
Příloha č. 1: Geostrategická a geopolitická pásma na počátku 21. století podle Saula Bernarda Cohena.....	100
Příloha č. 2: Mapa regionu Pobaltí (<i>Baltic States Region</i>).....	101
Příloha č. 3: Mapa regionu Baltského moře (<i>Baltic Sea Region</i>).....	102
Příloha č. 4: Mapa Pobaltí ve 14.-16. století.....	103
Příloha č. 5: Mapa rozdělení sfér vlivu v Pobaltí na základě Paktu Molotov-Ribbentrop a jeho následná revize.....	104
Příloha č. 6: Geopolitické teorie Halforda Johna Mackindera z let 1904, 1919 a 1943.....	105
Příloha č. 7: Teorie Pan-regionů Karla Haushofera	107
Příloha č. 8: Euroasijská konvergentní zóna v teorii Saula Bernarda Cohena.....	108
Příloha č. 9: Ekonomický progres pobaltských republik v roce 2012 ve srovnání s dalšími členskými státy EU	109
Příloha č. 10: Ropovody v oblasti východního Pobaltí.....	110
Příloha č. 11: Mapa trasy plynovodu Nord Stream	111
Příloha č. 12: Průběh estonsko-ruské hranice podle smlouvy z Tartu (1920)	112
Příloha č. 13: Podíl ruské menšiny v postsovětských republikách po rozpadu Sovětského svazu (1994)	113

1 Úvod

Tři pobaltské republiky, Litva, Lotyšsko a Estonsko, se již od minulosti nacházejí na pomezí mocensky významných celků a tradičně se tak stávaly místem jejich penetrace a vojensko-politického soupeření. Právě geografická lokace na rozhraní odlišných geopolitických entit vynesla Pobaltí mnoho metaforických přívěsků a region tak býval označován například jako křižovatka východních a západních, potažmo ortodoxních a latinských vlivů, jako most propojující kontinentální Eurasii a přímořský euroatlantický svět či jako ruské okno na západ (Shima 2008: 49). Skutečnost, že se v průběhu dějin v oblasti mísily různé externí vlivy od ruských, polských a německých až po švédské a dnes také euroatlantické je s ohledem na historicko-politický vývoj území prakticky nezpochybnitelná, otázkou však zůstává, zda všechny tyto vlivy byly (a nadále jsou) pouze v rozporu a podněcují zvyšování lokálního konfliktního potenciálu či zda naopak může v pobaltském regionu docházet i k jejich sblížení a kooperaci.

Právě na otázku, zda se v případě soudobého Pobaltí jedná spíše o konfliktní komplex penetrovaný západními mocnostmi i Ruskou federací soupeřícími o získání regionální dominance či zda má východní pobřeží Baltského moře možnosti a kapacity z externích vlivů profitovat a podporovat prohlubující se mezinárodní interdependenci, bychom se v předkládané diplomové práci pokusili nalézt odpověď. Na teoretické rovině jsme se přitom rozhodli přiklonit ke geopolitickým východiskům význačného amerického politicko-geografického badatele posledních let, Saula Bernarda Cohena, a zaměřili se především na jeho pojetí přechodného regionu (*Gateway*) a pásma otřesu (*Shatterbelt*) (viz Cohen 2009: 7).

V obou případech se jedná o specifické geopolitické entity nacházející se na pomezí dvou odlišně geograficky nastavených geostrategických pásem; každá z nich však vykazuje naprosto rozdílné charakteristiky vyplývající z role, kterou v regionálních mezinárodních vztazích vykonává. Zatímco pásmo otřesu můžeme chápat jako konfliktní oblast sužovanou neustálými zásahy okolních velmocí ať už na úrovni vojensko-politické, ekonomické či sociální (Cohen 2009: 44), přechodný region bychom mohli symbolizovat jako most obě mocnosti prvního řádu propojující a umožňující jim vzájemnou výměnu lidí, zboží i idejí (Cohen 2003: 52). V případě pásma otřesu tak převažuje nestabilita a konfliktnost, naopak u přechodného regionu je dominantní charakteristikou spolupráce a komunikativnost.

Cohenem prezentovaný geopolitický diskurs jsme si zvolili zejména s ohledem na jeho komplexnost a schopnost flexibilně reagovat na změny probíhající v současném mezinárodním systému, díky čemuž jej lze uplatnit taktéž v jiných než striktně vojensko-politických oblastech výzkumu. Nejpozději v souvislosti s rozpadem bipolárního soupeření se totiž do agendy mezinárodních vztahů v globálním měřítku prosazují i jiné než pouze vojenské aspekty bezpečnosti (viz například Buzan – Wæver – de Wilde 2005), které je třeba brát v potaz také při výzkumu geopolitického potenciálu vybraného státu či regionu. Právě zmiňovaným analytickým rámcem Barryho Buzana, Ole Wævera a Jaapa de Wilde jsme se nechali v praktické části předkládané práce do velké míry inspirovat, a výzkum geopolitických vlastností zvoleného regionu Pobaltí jsme proto rozdělili do zvláštních podkapitol zabývajících se ekonomickými, vojensko-strategickými a sociálními aspekty regionu.

Na rozdíl od Buzanovy, Wæverovy a de Wildeho typologie jsme se však rozhodli upozadit environmentální sektor, který dle našeho názoru pro geopolitický potenciál regionu nemá dostatečně relevantní význam, a nahradili jej v lokálních poměrech pravděpodobně mnohem signifikantnější geoenergetickou oblastí. Ve všech sférách geopolitické identity regionu se přitom budeme snažit identifikovat ústřední penetrující vlivy a analyzovat jejich dopady na mezinárodně-politickou úlohu regionu v širších mezinárodních vztazích. S ohledem na Cohenem definované charakteristiky přechodného regionu a pásma otřesu se poté v závěrečné části práce pokusíme zhodnotit, nakolik daný region splňuje požadavky konfliktního pásma otřesu či kooperativního přechodného regionu.

Diplomová práce je rozdělena do šesti kapitol, včetně úvodní části a závěru. První dvě kapitoly následující za úvodem jsou ryze teoretické a jejich cílem je operacionalizovat pojmy využívané v následujících praktických oddílech práce. Nejprve se budeme zabývat definicí samotného pojmu geopolitika a vymezením ústřední náplně jejího studia. Geopolitika se jako moderní vědní disciplína zformovala již na přelomu 19. a 20. století a v průběhu svého vývoje prošla mnohými modifikacemi a redefinicemi ústředních tezí a témat výzkumu. Z původně přírodní vědy se stala vědou sociální, která má dodnes významnou úlohu ve studiu mezinárodních vztahů i v konstrukci zahraniční politiky jednotlivých států. Slovy Saula Bernarda Cohena – ani v postmoderní době si nemůžeme dovolit vlivy geografického prostředí a jeho percepce v myslích aktérů mezinárodního systému jednoduše ignorovat¹ (Cohen 2009: 2).

¹ „*Geography still counts.*“ (Cohen 2009: 2).

S ohledem na v čase proměnlivé a vyvíjející se přístupy ke studiu geopolitiky jsme si do teoretické části práce dovolili zařadit také krátké historické entrées do dějinného vývoje tohoto vědního oboru, které by dle našeho názoru mělo čtenáři napomoci v komplexnějším porozumění celé disciplíny a v přiblížení stěžejních faktorů definujících percepci geopolitického postavení regionu na mapě světa. Věříme, že právě správné uchopení v průběhu let se vyvíjejícího geopolitického diskursu přispěje k vybudování přesnější představy o ambicích a očekávání různých aktérů působících v mezinárodním systému. V historickém exkurzu se přitom budeme soustředit zejména na takové geopolitické teorie, které se přímo dotýkají oblasti našeho primárního zájmu, tedy východního pobřeží Baltského moře.

Třetí kapitola předkládané diplomové práce je zaměřena na specifický fenomén regionu a regionotvorných procesů v mezinárodních vztazích. Podobně jako tomu bylo ve výše zmiňovaném geopolitickém oddíle textu, také v tomto případě bychom se zpočátku zaměřili na vymezení pojmu region a představení často užívaných metod regionální typologizace. Konkrétně se budeme věnovat tradičnímu modelu třídění regionů na základě motivu jejich vzniku (regiony přírodního původu versus regiony sociálně konstruované), dále pak modelu regionotvornosti Björna Hettneho a Frederika Söderbauma a v krátkosti se zmíníme také o ekonomickém či novém regionalismu jakožto novém přístupu upřednostňujícím primárně hospodářské vazby regionálních jednotek, a to i před tradičně dominující geografickou blízkostí. Operacionalizace termínu region by nám měla napomoci ustanovit výzkumný rámec pro zkoumání konkrétní geopolitické oblasti Pobaltí, na níž se zaměříme v praktické části práce.

Ve druhé části třetí kapitoly bychom představili pro naši diplomovou práci stěžejní koncepci pojetí a typologie regionů prezentovanou americkým politickým geografem Saulem Beranrdem Cohenem. Zaměřili bychom se na Cohenovu geopolitickou strukturu prostoru členící svět na tři typy regionálních entit: na geostrategické, geopolitické a na národní státy (Cohen 2009: 33). S ohledem na ústřední téma našeho výzkumu, kterým je transnacionální region Pobaltí, budeme převážnou část naší pozornosti věnovat prostřední úrovni Cohenovy analýzy, tedy geopolitickému regionu; krátce však představíme i rozlohou a významem nadřazené regiony geostrategické, na jejichž pomezí se Pobaltí rozkládá, a které tak mají potenciál do jeho vnitroregionálních záležitostí vstupovat a zasahovat. S ohledem na postavení Pobaltí jako hraničního pásma mezi dvěma geostrategickými regiony bychom se také zaměřili na charakteristiku dvou specifických rolí, kterých může tento region v mezinárodním systému nabývat, tedy buď pásmo otřesu (*Shatterbelt*) anebo přechodný region (*Gateway*).

Následující čtvrtá kapitola se již bude týkat přímo pobaltského transnacionálního regionu. Vedle geografického vymezení naší výzkumné oblasti bychom se zde zaměřili také na její historicko-politický vývoj a diskuze o regionální soudržnosti a společné identitě všech tří pobaltských republik. I nadále budeme klást důraz na příhraniční povahu regionu a na prolínající se vlivy obou sousedících geostrategických pásem. Dějinné události i sociálně-kulturní prostředí budeme analyzovat s ohledem na externí penetrace a velmocenské soupeření okolních aktérů, abychom tak mohli co nejvěrněji zachytit podstatné impulsy formující charakter regionu. V historické podkapitole bychom se proto zaměřili zejména na soupeření německých, polských, ruských a švédských entit, k němuž

na východním břehu Baltského moře docházelo již od raného středověku, a které se do velké míry podílelo i na utváření specifického charakteru regionu i jeho identity. V další části bychom se pak věnovali hledání společných kořenů a s tím spojenou konstrukcí určité formy (po)baltské identity sjednocující všechny tři národy žijící na východním pobřeží Baltského moře.

Závěrečné pasáže čtvrté kapitoly práce se věnují obrazu Pobaltí v konkrétních geopolitických teoriích, z nichž se zaměříme primárně na Halforda Johna Mackindera jako zástupce rané anglosaské geopolitické školy, na Karla Haushofera reprezentujícího učení Výmarské republiky, a dále pak na pro naši práci stěžejního autora Saula Bernarda Cohena. V mocensko-geografických koncepcích všech námi zvolených autorů hraje oblast východního pobřeží Baltského moře podstatnou úlohu, nicméně každý z nich na ni nahlíží poněkud jiným způsobem. Právě výběrem badatelů z geograficky i časově odlišných prostředí bychom našemu čtenáři rádi ukázali proměnlivost sociální konstrukce geopolitické reality a subjektivní percepce vybraného teritoria, kterou je nutné uvažovat v kontextu dějinných událostí i teoretického ukotvení autora.

V páté, již ryze praktické, kapitole naší diplomové práce bychom se zaměřili na identifikaci stěžejních aktérů působících v oblasti pobaltského transnacionálního regionu a na analýzu jejich lokálních aktivit. Primárně bychom se přitom soustředili na Ruskou federaci a západní euroatlantické společenství na území Pobaltí zastoupené zejména Organizací Severoatlantické smlouvy (a dále také Evropskou unií), tedy na ústřední mocnosti dominující oběma k regionu přiléhajícím geostrategickým pásmům. V této části práce budou provedeny čtyři hluboké případové studie, a to v již dříve

nastíněných oblastech výzkumu: geoeconomice, geoenergetice, vojensko-strategickém sektoru a geokultuře a sociální sféře.

V geoeconomickém sektoru se budeme soustředit na obchodní výměnu uskutečněnou mezi pobaltskými republikami a jejich euroasijskými partnery, zejména bychom zde zmínili objem transakcí ve spojitosti s Ruskou federací, jakožto v minulosti dominantním ekonomickým i politickým elementem v regionu. Rusko-pobaltské vztahy budou hrát ústřední roli taktéž při studiu geoenergetické charakteristiky, a to zejména s ohledem na prakticky stoprocentní závislost regionu na nerostných surovinách dovážených z východu. Ve vojensko-strategické oblasti bychom se pak věnovali změně regionální bezpečnostní dynamiky, k níž došlo v souvislosti s přistoupením všech tří republik k Severoatlantickému paktu, a zmínili bychom se také o tom, jak na rozšiřování NATO do tradiční sféry ruského vlivu reaguje kremelská vláda. Poslední podkapitola této části práce se bude soustředit na aktivity v kulturní a sociální sféře, jmenovitě pak na problematiku týkající se početné ruské menšiny žijící na území Lotyšska a Estonska, na nejednotný výklad historických událostí z období druhé světové války (spory ohledně oslav ruského Dne vítězství a interpretace Paktu Molotov-Ribbentrop) a na ruskou kulturní diplomacii projektovanou v Pobaltí. Za využití Cohenových teoretických nástrojů bychom se závěrem každé dílčí případové studie pokusili předložit indicie o tom, zda v daném případě pobaltský region vykazuje znaky spíše přechodného regionu nebo pásma otřesu.

Komplexní percepce charakteru geopolitického regionu Pobaltí nahlíženého optikou Saula Bernarda Cohena bychom pak předložili v samotném závěru práce. Zde bychom se pokusili zhodnotit, ke kterému z ideálních geopolitických typů dle našeho názoru oblast

východního pobřeží Baltského moře více inklinuje. Uvědomujeme si, že Cohenem představené modely přechodného regionu a pásma otřesu jsou primárně teoretickými koncepty, a nelze proto předpokládat, že námi zkoumaný region Pobaltí bude striktně odpovídat veškerým charakteristikám jednoho z modelů, domníváme se však, že na základě pečlivé a zevrubně provedené analýzy jednotlivých sfér geopolitického bádání budeme schopni lépe definovat postavení pobaltského regionu v mezinárodních vztazích, a to nejen na úrovni politické, ale i ekonomické či societární. Správné uchopení role vybraného území v globálním systému je přitom důležité pro volbu takových zahraničně-politických nástrojů, kterými bude schopno naplno využít svůj geopolitický potenciál a maximalizovat tak své zisky na mezinárodní aréně.

Téma, které jsme si pro zpracování naší diplomové práce zvolili, se řadí k těm v českém prostředí zatím poněkud opomíjeným. Za tímto jevem mohou podle našeho názoru stát dva základní faktory, a sice nepřilíš dlouhá tradice geopolitických studií českých autorů a jejich menší zájem o oblast východní Evropy a pobaltského regionu. Někteří autoři (viz například Tomeš 2006) se domnívají, že geopolitika se na domácí akademické půdě ještě zcela neetablovala, v důsledku čehož může být mnohými badateli při výběru výzkumného zaměření poněkud upozaděna (Tomeš 2006: 152). Přesto však můžeme v českém prostředí nalézt významné kapacity specializující se na studium prostorové distribuce moci, mezi jinými zde zmiňme alespoň docenta Bořivoje Hnízda a doktora Oskara Krejčího. Poněkud menší badatelský zájem o pobaltský region pak může být způsoben relativní geografickou vzdáleností i mentálním odstupem motivovaným primárně historicky. Pobaltské republiky jsou v českém prostředí dodnes často vnímány spíš jako postsovětské státy než jako členské země Evropské unie a Severoatlantické

aliance, a právě sovětská minulost jim může v badatelské atraktivnosti uškodit ve prospěch západoevropské a euroatlantické komunity, která je zeměmi bývalého Východního bloku tradičně považována za vzor hodný následování, což ji také řadí k nejčastěji voleným výzkumným objektům.

Při psaní diplomové práce jsme proto vycházeli primárně z anglicky psaných monografií a odborných statí, které jsme v příhodných situacích doplňovali i původními českými texty. Vhodnou pomůckou se nám v tomto případě stala kniha autorů Hodače a Strejčka zkoumající politiku Ruské federace vůči zemím postsovětského prostoru a bývalého Východního bloku (viz Hodač – Strejček 2008). Na teoretické bázi se nám staly stěžejními díla Saula Bernarda Cohena věnovaná geopolitické problematice – chronologicky se jednalo o studenoválečnou reflexi mezinárodně-politického uspořádání *Geography and Politics in a Divided World* z roku 1964 a její modernější modifikace reagující na dílčí proměny mezinárodního systému, *Presidential Adress: Global Geopolitical Change in the Post-Cold War Era* z roku 1991, *Geopolitics of a New World System* z roku 2003 a *Geopolitics: The Geography of International Relations* z roku 2009. Nejnovějším Cohenovým dílem použitým v této diplomové práci je pak kapitola *Geostrategic and Geopolitical Regions* publikovaná v Kaspersonově a Minghiho sborníku *The Structure of Political Geography* z roku 2011.

Při psaní praktické části práce jsme se zaměřili na kombinaci vědeckých monografií zabývajících se pobaltským regionem na spíše obecné rovině, ať už z pohledu dějinného (například Švec – Macura – Štol 1996 nebo Misiunas – Taagepera 1983) či energeticko-politického (například Elleson 2006) a odborných článků v renomovaných akademických periodických zaměřených na

specifické problémy dané oblasti. Při sběru empirických dat jsme taktéž využívali oficiální vládní dokumenty a informační servery zemí pobaltského regionu i jejich zahraničních partnerů. Významným nástrojem pro porozumění domácí percepcce regionálního geopolitického postavení se nám staly také texty zdejších autorů (například Motieka – Statkus 2006; Janeliūnas – Baubinitė 2006), publikovaných v ročenkách litevské vojenské akademie (Lithuanian Annual Strategic Review) a poznatky získané během semestrálního studijního pobytu na Vytautas Magnus University v litevském Kaunasu. Věříme, že za pomoci vhodné kombinace několika typů zdrojových materiálů se nám podaří předložit komplexní analýzu geopolitického potenciálu transnacionálního regionu Pobaltí a určit, zda se v daném případě jedná o přechodný region či o pásmo otřesu.

2 Kořeny a vývoj konceptu geopolitického myšlení

2.1 Definice základních pojmů

Najít jedinou a všeobecně platnou definici pojmu geopolitika či přesně charakterizovat postavení tohoto oboru ve škále současných společenských věd je poměrně obtížné. Od počátku minulého století, kdy se geopolitika dostala do širšího povědomí odborné veřejnosti, prošla mnohými revizemi a redefinicemi a z exaktní vědy byla degradována na pouhý nástroj expanzionistické politiky národních států, záhy však byla opět povýšena mezi respektované a běžně užívané postupy výzkumného bádání a našla si tak opět své místo v moderním světě (Tomeš 2000: 151).

Kromě diskuzí o vědeckosti geopolitiky se mezi badateli často objevují také debaty o jejím konkrétním přínosu společenským vědám. Podle jedné skupiny, převážně starších autorů a samotných zakladatelů moderní geopolitiky, se jedná o samostatnou vědu zkoumající vliv přírodních podmínek na mezinárodní vztahy a zahraniční politiku jednotlivých zemí. Pravděpodobně nejvýznamněji se geopolitika jako exaktní disciplína prosadila v meziválečném Německu, kde sloužila jako vědecký argument pro obhajování revizionizmu první světové války a německé územní expanze, později se etablovala také v poválečné Francii, kde byla považována za dílčí složku politické geografie (Cohen 2009: 11; Tomeš 2000: 155).

Pro jiné autory geopolitika představuje spíše teoretický rámec sloužící k uchopení mocenských vztahů a jejich proměn v čase a prostoru (Krejčí 1997: 337). Z takovéto analýzy pak někteří badatelé

odvozují pravidla a možné predikce budoucího vývoje mezinárodních vztahů a formulují tak různé geopolitické teorie, z nichž některé byly natolik silné, že dokázaly ovlivnit i konkrétní rozhodování tvůrců zahraniční politiky vybraných národních států. Mezi významné geopolitické teoretiky řadíme Halforda Johna Mackindera či Saula Bernarda Cohena (Tomeš 2000: 158-159), jejichž teoriím s přihlédnutím ke konkrétnímu regionu Pobaltí bude věnována jedna z následujících částí práce.

Ve frankofonním prostředí se také rozvinulo chápání geopolitiky jako metody umožňující pochopení a interpretaci geografických jevů a politických procesů. Za zakladatele tohoto přístupu je považován francouzský geograf Yves Lacoste, který geografii a geopolitiku považuje za svébytný projev moci či síly. Způsob chápání a prezentace geografické reality v politickém prostředí vede k tomu, že je dané lokalitě přikládán určitý mocenský status či stupeň důležitosti, podle něhož k této oblasti ostatní aktéři mezinárodních vztahů přistupují. V tomto případě tedy do studia geopolitiky jako distribuce moci v prostoru vstupuje konstruktivistický prvek umožňující unilaterální interpretaci geografické reality na základě potřeb jednotlivých aktérů. Tytéž regiony světa tak mohou pro různé velmoci nabývat různých významů. Lacostovy myšlenky v tomto směru dále rozvíjeli například Michel Foucher nebo Gearóid Ó Tuathail (Tomeš 2000: 159 a 163).

Všechna tato pojetí geopolitiky se nicméně shodují v dominantní náplni studia, jíž je vztah mezi geografickým prostorem a politickými procesy, které uvnitř něho probíhají. Na geopolitiku proto může být nahlíženo jako na dynamicky se vyvíjející koncept, který se nachází na pomezí přírodních a sociálních věd a při svém bádání z obou těchto oborů čerpá. V některých aspektech výzkumu se proto geopolitika může prolínat s přírodními vědami, primárně pak s

geografií, jindy zase s vědami sociálními, zejména geostrategií a dále také s mezinárodními vztahy či analýzou zahraniční politiky. Každý z těchto přístupů nicméně vychází z odlišných východisek, klade důraz na jiné faktory a využívá různé výzkumné metody a postupy (Grygiel 2006: nestránkováno), je proto velmi důležité je mezi sebou nevědomky nezaměňovat.

Geografie se primárně zaměřuje na popis přírodních podmínek zemského povrchu, zkoumá fyzické atributy formující jeho charakter a poskytuje nám tak přesný obraz geografického prostředí, v němž se mocenské vztahy odehrávají. Na realitu zemského povrchu geografie nahlíží optikou přírodních věd, považuje ji za předem danou a až na drobné výjimky, jako například klimatické změny a s nimi související desertifikaci a růst mořské hladiny či tektonickou činnost, za konstantní a nezávislou na vůli či tužbách politických aktérů. Zeměpisné prostředí je v geografickém pojetí nejvýznamnějším faktorem ovlivňujícím lidskou činnost, historii i distribuci moci a je klíčovou proměnnou vysvětlující motivy politických aktivit v mezinárodním systému. Aktéři mezinárodních vztahů tak v geografickém pojetí nejednají svévolně ale pod vlivem nevyhnutelného determinismu přírody a přírodních jevů (Grygiel 2006: nestránkováno).

Lidský faktor do deskriptivního popisu okolního prostředí vnáší až geopolitika, která umožňuje syntézu objektivně dané zeměpisné reality a jejího subjektivního obrazu v myslích jednotlivých aktérů (Cohen 2009: 12). Je to právě geopolitika, která přiřkládá určitým lokalitám ekonomický, vojenský či strategický význam, a na základě toho z nich činí centra světové politiky, zatímco jiné oblasti odsouvá do ústraní, na globální periferii. Geopolitické postavení jednotlivých území však kromě většinově přijímané percepce jejich (ne)důležitosti podléhá také vlivům technologického pokroku a rozvoji

komunikačních toků (Grygiel 2006: nestránkováno). Jako příklad bychom zde mohli uvést rostoucí poptávku po konžském coltanu v souvislosti s rozmachem informačních technologií či zvětšující se strategický význam Malacké úžiny a Hormuzkého průlivu v souvislosti s energetickou bezpečností Číny, respektive Spojených států amerických.

Z výše zmiňovaného příkladu je patrné, že moderní geopolitický obraz světa již není pouhým popisem vlivu přírodních faktorů na zahraniční politiku státních aktérů, ale jedná se o mnohem komplexnější sociální konstrukt, který v sobě kombinuje jak reálné přírodní podmínky, na jejichž pozadí se mezinárodní politika odehrává, tak také jejich odraz v myslích aktérů mezinárodních vztahů. Geopolitická analýza vybraného prostoru musí proto uvažovat nejen přírodní síly formující charakter zemského povrchu ale především to, jak je tato skutečnost zainteresovanými aktéry chápána a prezentována (Cohen 1964: 25).

Opatření, která na základě geopolitického chápání reality přírodních podmínek jednotlivé státy přijímají, pak označujeme pojmem geostrategie. Jedná se o konkrétní doporučení tvůrců zahraniční politiky zavádějící specifické nástroje reagující na geopolitické výzvy s cílem povzbuzení a vylepšení postavení vybraného státu či regionu v mezinárodních vztazích. Geostrategie tedy vychází z široce přijímaného geopolitického a potažmo bezpečnostního diskursu, definuje hrozby a rizika, jež daný politický aktér považuje za nejvýznamnější, a stanovuje určitou strategii, jak těmto nástrahám čelit. Zjednodušeně lze tedy říci, že geografie je geopolitickou realitou mezinárodních vztahů, na níž státy reagují formulováním a aplikací geostrategie (Grygiel 2006: nestránkováno).

2.2 Historický vývoj geopolitiky

Vliv přírodních podmínek na zahraniční politiku státu zkoumali politologičtí badatelé již od nepaměti, jejich postoj ke zkoumanému objektu se však v průběhu let vyvíjel. V raných dílech autoři argumentovali převahou přírody nad vědomým jednáním aktérů a vycházeli tak zejména z přírodovědného pojetí prostoru, zatímco moderní a kritické geopolitické teorie zdůrazňují konstruktivistické aspekty vnímání prostoru a kladou velký důraz na odlišnou percepci přírodních podmínek jednotlivými aktéry mezinárodních vztahů. Geopolitika se tak v průběhu let vyvinula od převážně přírodní vědy po vědu sociální, přesto je však i dnes nezbytné brát v potaz také geografickou realitu zkoumané oblasti, nikoli sice jako hlavní determinant teorie ale jako jednu z dílčích proměnných (Grygiel 2006: nestránkováno).

Kořeny geopolitického myšlení založeného primárně na bázi přírodovědného zkoumání okolní reality můžeme nalézt již v antickém Řecku. Například v Aristotelově učení se setkáváme s určitým typem přírodního determinismu, jenž dává Řekům specifické fyzické i duševní rysy, díky nimž jsou nadřazeni ostatním rasám. Převaha Helénů nad barbary je umožněna díky vhodné geografické poloze Řecka, jež oblasti zajišťuje dostatek přírodních i surovinových zdrojů a garantuje příznivé podnebí. Zdejší obyvatelstvo tak netrpí nouzí o základní životní potřeby a může naplno rozvíjet svůj duševní a ekonomický potenciál a stát se kulturně i technologicky nejvyspělejší civilizací tehdejšího světa (Cohen 1964: 25; Grygiel 2006: nestránkováno).

Na filozofické rovině na Aristotela v pozdější době navázali osvícenští myslitelé Bodine, Montesquieu, Kant či Hegel, nicméně za skutečné zakladatele geopolitiky v moderním slova smyslu

považujeme až badatele počátku 20. století, Friedricha Ratzela, Rudolfa Kjelléna či Halforda Johna Mackindera (Cohen 2009: 12-13). Pro všechny rané geopolitiky je charakteristické přikládání rozhodujícího významu na tvorbu zahraniční politiky státu přírodním podmínkám, které sice mohou být s rozvojem moderní informační technologie a infrastruktury částečně překonány, nemohou však být eliminovány úplně a jejich vliv na mezinárodní politiku tak zůstává stěžejní (Grygiel 2006: nestránkováno). Například v Mackinderově pojetí si Pivotní oblast, později rozšířená a přejmenovaná na Heartland, uchovala svoji strategickou pozici jako globální centrum kontinentální moci i přes technologický pokrok. Je tedy patrné, že geografická poloha a nikoli lidská činnost jsou v tomto případě hlavním činitelem určujícím osud národů (Mackinder 1904: 30; Grygiel 2006: nestránkováno).

Do krajnosti byl pak přírodní determinismus obohacený o prvky sociálního darwinismu doveden zástupci německé geopolitické školy první poloviny 20. století. Za samotného otce geopolitiky je považován Friedrich Ratzel, německý geograf přelomu 19. a 20. století a autor organické teorie státu. Stát je v Ratzelově pojetí živým organismem fixovaným na určité teritorium, jehož moc a životaschopnost se odvozuje od silného a kvalitního obyvatelstva a výhodné geografické polohy a rozlohy. Ve snaze dosáhnout nezávislosti a autarchie (soběstačnosti) stát expanduje, dokud nedosáhne svých přirozených hranic a nenaplní tak svůj životní prostor (*Lebensraum*) (Ó Tuathail 1998a: 4).

Na Ratzela pak navazovali mnozí z jeho žáků, mezi nimiž zde uvedeme švédského teoretika Rudolfa Kjelléna a německého politického geografa a generála Karla Haushofera. Kjellén rozpracoval výše zmiňovanou organickou teorii státu a aplikoval ji na konkrétní případ Výmarské republiky s přihlédnutím i k domácímu

Švédsku, které mělo dosáhnout naplnění svého životního prostoru prostřednictvím mocenské aliance s Německem, jež se měla rozkládat od Laponska na severu až po Bavorsko na jihu a měla zahrnovat také porobenou oblast Pobaltí (Cohen 2009: 20). Za hlavního architekta německé Geopolitik a do určité míry i vědeckého ideologa a obhajitele územní expanze Třetí říše je pak považován Karl Haushofer. Haushofer rozšířil německý životní prostor definovaný svými předchůdci na evropský pan-region zahrnující téměř celou Evropu a Afriku a motivoval nacistickou expanzi východním směrem. Praktickými projevy jeho koncepcí pak bylo například uzavření paktu Molotov-Ribbentrop či spolupráce Německa s Japonskem podél osy Berlín-Tokio (Ó Tuathail 1998b: 23).

Geopolitika byla během druhé světové války zneužita Hitlerovým režimem jako součást národně-sociální propagandy a na základě toho byla po roce 1945 označena za pavědu a na několik desetiletí odsunuta z vědeckého diskursu (Tomeš 2000: 151). V prvních dekádách studené války se tak s geopolitickými teoriemi v podstatě nesetkáváme, naopak v tomto období dochází k významnému rozmachu geostrategie, a to jak na badatelských pracovištích tak také v nejvyšších sférách praktické politiky. Z významných autorů této doby zmiňme například Geogre Kennana, otce politiky zadržování, a zahraničně-politické poradce amerických prezidentů Zbigniewa Brzezinskiho či Henryho Kissingera (Cohen 2009: 25-26). Cílem všech těchto autory předložených strategií bylo zastavit pronikání komunismu z oblasti Mackinderova Heartlandu do okolních regionů kontrolovaných západními mocnostmi. Dominantní hladinou analýzy je ve většině těchto případů úroveň supervelmocí a jejich mocenských bloků; výjimku tvoří pouze práce Saula Bernarda Cohena, které, ač jsou také zatíženy studenoválečným konfliktem, přesouvají těžiště výzkumu o stupeň výš, na úroveň celého

mezinárodního systému, čímž se více blíží tradičnímu geopolitickému uvažování mezinárodních vztahů v prostorovém kontextu a poskytují tak nám přehledný a hierarchický návod pro systémovou analýzu mezinárodní politiky (Tomeš 2000: 159).

Přestože k prvním rehabilitacím geopolitiky začalo docházet ještě za studené války, její masivní expanze i do jiných sfér vědeckého bádání nastala až s rozpadem bipolární konfrontace a formulací nových výzkumných metod a oblastí studia. V reakci na nově se objevivší výzvy globalizovaného světa se v post-studenoválečném období formuje například kritická či environmentální geopolitika (Ó Tuathail 1998a: 2).

Nicméně ještě před tím než se geopolitika etablovala jako postmoderní společensko-vědní fenomén zahrnující i výše zmiňované méně tradiční oblasti politologického výzkumu, musela si svoji pozici mezi sociálními vědami obhájit. V prvních letech po rozpadu blokového uspořádání světa se totiž klasická geopolitika jevila jako překonaná a realistické snahy národních států o kumulaci moci se zdály být nahrazeny novým mezinárodně-ekonomickým řádem, kooperací a interdependencí (Lo 2002: 98). Například podle Francise Fukuyamy znamenal konec studené války definitivní vítězství liberální demokracie a volného trhu, velmocenské soupeření se mělo z mezinárodních vztahů nadobro vytrazit a dějiny měly dojít svého naplnění. Geopolitika a analýza prostorové dynamiky moci tak nebyla pro Fukuyamu relevantní, jelikož po předpokládaném konci dějin by již k žádným přeměnám v distribuci moci v mezinárodním systému nedocházelo a byl by tak vyčerpán hlavní objekt geopolitických výzkumů (Cohen 2009: 27).

Nejpozději od druhé poloviny 90. let 20. století v souvislosti s konfliktem na Balkánském poloostrově a zejména pak v návaznosti na válku proti terorismu iniciovanou útoky z 11. září 2001, se

nicméně ukázalo, že geopolitika a tradičně realistické principy, jako například hra s nulovým součtem, sféry vlivu či mocenská rovnováha z mezinárodní politiky úplně nevymizely, ba naopak stále hrají svojí roli v zahraničně-politických agendách národních států i světových mocností. Kupříkladu bychom zde mohli uvést nezbytnost strategicky lokalizovaných spojenců USA při válce proti terorismu na Blízkém východě či expanzi Severoatlantické aliance do zemí bývalého komunistického bloku, která je některými, zejména ruskými, autory chápána jako rozšiřování americké sféry vlivu (Lo 2002: 98-99). Geopolitika tak i v dynamicky se měnícím světě zůstává významným nástrojem pro realistické chápání distribuce moci v geograficky vymezeném prostoru a díky tomu nám poskytuje skutečný obraz globální mocenské konstelace v daném prostorovém a časovém rámci (Cohen 2009: 29; Sloan 2005: 105).

3 Region a regionalismus v geopolitické perspektivě

3.1 Definice pojmu region a nejčastější typologie regionů

Podobně jako je tomu ve výše zmiňovaném případě geopolitiky také nalezení jednotné a všeobecně platné definice pojmu region je velmi komplikované. Na nejjobecnější rovině bychom mohli regionem označit jakoukoli geograficky vymezenou část zemského povrchu disponující určitými společnými charakteristikami, které ji od sousedních lokalit odlišují (Dočkal 2004: nestránkováno). Definiční znaky regionu přitom nemusejí být nutně pouze geografického původu, ale mohou se projevovat také v oblasti historické, kulturní, ekonomické či sociální. Je však patrné, že takováto definice je příliš široká a shrnuje v sobě mnoho odlišných typů regionálních entit. Jakékoliv další zkoumání regionů si proto vyžádá kategorizaci rozličných významů tohoto pojmu a jejich rozdělení na základě určitých kritérií (Pitrová 2010: 168).

Jeden ze základních a také velice často používaných modelů typologie regionů se odvíjí od samotného původu či motivu vzniku těchto lokalit. Regiony tak můžeme dělit na přirozené či fyzicko-geografické, jejichž hranice jsou odvozeny od působení přírodních sil, například reliéfu, klimatického prostředí či vodstev, a na regiony nodální neboli sociálně-geografické, jejichž hranice jsou konstruovány činností člověka (Dočkal 2004: nestránkováno). A právě regiony druhého typu vymezené na základě demografických a ekonomických charakteristik či podle společných sociálních a kulturních vzorců chování v politologii převažují; avšak můžeme se

setkat i s regiony založenými na kombinaci přírodních a sociálních charakteristik² (Cabada 2009: 9-10).

Dále můžeme regiony členit na základě stupně institucionalizace jejich regionální identity. Takovýto příkladem je model regionotvornosti Björna Hettneho a Frederika Söderbauma, kteří dělí regiony do pěti skupin na základě sdílených pocitů sounáležitosti (Cabada 2009: 8; Paasi 2009: 127). Nejnižší na stupnici jsou umístěny regiony podmíněné pouze přírodními vlivy a zeměpisnou blízkostí, takzvané regionální prostory či protoregiony, následované pouze slabě integrovanými regionálními komplexy. Na rozdíl od protoregionů jsou jednotky regionálních komplexů již propojeny sítí vzájemných vazeb, tyto vazby však nejsou dostatečně silné na to, aby jednotky sdílely společnou bezpečnostní či politickou identitu (Hettne – Söderbaum 2000: 465; Cabada 2009: 8).

S prohlubující se regionalizací pak vzniká třetí stupeň integrace, takzvané regionální společenství, které je tradičně spojeno s procesem formování regionu *de iure*, tedy takového regionu, který se na první pohled odlišuje od svého okolí (Hettne – Söderbaum 2000: 466-467). Vnitroregionální integrace již není založena pouze na *ad hoc* spolupráci v konkrétních otázkách, ale je formalizována prostřednictvím hospodářských, politických, sociálních či vojenských institucí (Cabada 2009: 8). S prohloubením regionálního sebeuvědomování a projekcí společné lokální identity pak dochází ke čtvrtému a předposlednímu stádiu Hettneho a Söderbaumovy regionotvornosti a sice k vytvoření plně integrovaného regionálního společenství, které by mělo v ideálním případě vyvrcholit vznikem regionálního státu, jež představuje konečné naplnění regionotvorného procesu (Hettne – Söderbaum 2000: 464-466).

² Jako příklad takového regionu bychom mohli uvést Skandinávii či Britské ostrovy (poznámka autorky).

Regiony můžeme definovat a třídit také na základě ekonomických ukazatelů, například hospodářské interdependence jednotlivých oblastí, výměny zboží a kapitálu či sdíleného trhu práce. V ekonomickém či novém regionalismu je region definován jako seskupení dvou či více státních aktérů, které nabývá různého stupně integrace či spolupráce založeného na liberalizaci vzájemných vztahů a těsnější komunikaci. Je tedy patrné, že regiony již nemusejí být založeny pouze na geografické blízkosti, ale mohou vznikat nezávisle na prostorovém uspořádání primárně na základě obchodních vazeb a hospodářské interdependence (Cihelková 2007: 3). A právě na základě charakteru a hustoty ekonomických vazeb pak můžeme také jednotlivé regiony typologizovat od nejprimitivnějších a hospodářsky prakticky nepropojených až po kohezní a ekonomicky mnohvrstevně provázané regiony jako je například dnešní Evropská unie.

Jak tedy vyplývá z již zmíněných příkladů, možností, jak lze regiony definovat a odlišovat od sebe existuje v současném odborném diskursu celá řada, od geologicky či klimaticky vymezených lokalit, jejichž výzkumem se zabývají přírodní vědy, až po regiony uměle vytvořené člověkem a sloužící primárně jeho potřebám (Pitrová 2010: 168), jako jsou například volební obvody uvnitř jednotlivých národních států či oblasti institucionalizované prostřednictvím regionálních organizací. Takto široká škála odlišných přístupů k regionální typologii jen potvrzuje badatelský zájem a komplexnost tohoto fenoménu (Katzenstein 2005: 12).

Na představení všech užívaných způsobů kategorizace regionů zde bohužel nemáme dostatečné prostorové kapacity, nicméně pro účely této diplomové práce budou výše zmiňovaná hlediska obecného dělení regionů, podle motivu jejich vzniku, sdílené regionální identity a hustoty ekonomických vazeb, dostačující. V následujících

pasážích textu bychom se tedy blíže zaměřili na v geopolitice často diskutované prostorové nastavení světa, specifické příklady geopolitických regionů a zejména pak na Cohenem prezentované přechodné regiony (*Gateways*) a pásma otřesu (*Shatterbelts*) (viz Cohen 2009: 33; 40-44; 50-53).

3.2 Geopolitické pojetí struktury prostoru a regionů podle Saula B. Cohena

Struktura prostoru je v geopolitickém pojetí formována interakcí geografických a politických sil a jejich přeměnami v čase, reflektuje tvar a velikost území jednotlivých států či regionů a jejich vazby na sousední geopolitické entity. Hranice mezi takovými jednotkami by měly podtrhovat jejich jedinečnost a podporovat jejich vnitřní soudržnost; na druhou stranu je však nezbytné podotknout, že jsou proměnné a jejich podoba závisí na konkrétním mocenském nastavení regionálního, potažmo mezinárodního systému. Geopolitická struktura prostoru je hierarchická a probíhá na třech hlavních úrovních: na úrovni geostrategického regionu čili makroregionu či pan-regionu, na úrovni geopolitického regionu a na úrovni národních států, (Cohen 2009: 33) přičemž v předkládané diplomové práci se zaměříme zejména na rovinu geopolitického regionu, zmíníme se však také o nadřazené entitě regionu geostrategického.

Prostorově nejrozlehlejší jsou geostrategické regiony, které pokrývají velkou část planety a dominují jim světové mocnosti neboli mocnosti prvního řádu, tedy takové státy, které mají mocenský potenciál a kapacity výrazně promlouvat do globálního politického dění (Cohen 2009: 6; 37). Hlavním faktorem, který podle geopolitiků

charakter daného geostrategického regionu ovlivňuje, je fakt, zda se jedná o oblast přímořskou či oceánskou nebo o oblast kontinentální. Pro přímořské regiony je charakteristická ekonomická otevřenost a důraz na liberalizaci volného trhu, zatímco kontinentální regiony jsou význačné zejména svou uzavřeností a nedůvěrou vůči novým impulsům přicházejícím zvenčí. Oblasti s volným přístupem k moři či oceánu odjakživa profitovaly z námořní komunikace a výměny zkušeností a komodit se vzdálenějšími teritorii, což také přispívá k jejich vnitřní etnické, jazykové či kulturní heterogenitě a úzké ekonomické specializaci umožněné čistou obchodní výměnou s jinými částmi světa (Cohen 2009: 34).

Na druhou stranu kontinentální geostrategické regiony jsou zpravidla díky přírodním bariérám uzavřenější, jejich hranice jsou často tvořeny vysokými pohořími či rozlehlými pouštěmi³. Navíc, absence přístupu k moři zejména v minulosti bránila interakcím se vzdálenějšími končinami světa, což se také podepsalo na menší rozvinutosti obchodu a větším důrazu kontinentálních oblastí na ekonomickou soběstačnost (Cohen 2009: 34-35). Je tedy patrné, že vzdálenost od moře neurčuje pouze geografický charakter daného regionu, ale promítá se také do jeho socioekonomických, kulturních či vojenskostrategických vzorců chování a má tak vliv i na praktické fungování politiky v oblasti (Dikshit 2000: 208).

Cohen rozlišuje tři základní geostrategické regiony: Na obchodě závislý tichomořský a atlantskoceánský přímořský svět, Euroasijský (Ruský) kontinentální Heartland a Region východní Asie⁴, jež se

³ Jako příklad bychom zde mohli uvést hranice kontinentální Euroasie a Indického subkontinentu (Cohen 2009: 34).

⁴ Viz přílohu č. 1: Geopolitická a geostrategická pásma na počátku 21. století podle Saula Bernarda Cohena.

nachází na pomezí kontinentálního a přímořského geostrategického nastavení⁵, (Cohen 2009: 37).

Geopolitický region je odvozený od regionu geografického, a můžeme jej proto charakterizovat na základě jednoty geografických znaků vybrané lokality, zejména s ohledem na teritoriální blízkost subjednotek regionu a z ní vyplývající sdílení přírodních zdrojů nacházejících se v oblasti (Cohen 1964: 62). Kromě čistě geografických vazeb jsou geopolitické regiony propojeny také historickými zkušenostmi, sdílením kulturně sociálních vzorců chování a ekonomickou interdependencí. Jejich rozvoj je důsledkem prostorové distribuce moci v systému a expanze národních států a jejich vlivu (Adhikari – Rafique Hassan 1990: 19).

Dnes jsou geopolitické regiony považovány za hlavní funkční podjednotky geostrategických regionů a podle některých autorů v současném světě představují oblasti disponující maximálním mocenským kapitálem. Na úrovni geopolitických regionů vznikají lokální mocenská centra, která bývají také někdy označována jako regionální mocnosti či mocnosti druhého řádu, a ty pak regionální dynamice oblasti dominují a do velké míry ovlivňují i její bezpečnostní agendu (Cohen 2009: 37; Cohen 1964: 62). Například podle Ohmaea či Coopera jsou národní státy díky postupující regionální integraci již překonané a v globální ekonomice dlouhodobě neudržitelné a měly by proto být nahrazeny vyššími

⁵ Otázka postavení Východní Asie v hierarchii geopolitických a geostrategických regionů je podle Cohena komplikovaná a sám autor při její kategorizaci značně lavíruje. Zatímco v díle *Geopolitics: The Geography of International Relations* z roku 2009 označuje Východní Asii za třetí geostrategický region světa, v díle *Geopolitics of the World System* z roku 2003 i ve sborníkovém příspěvku *Geostrategic and Geopolitical Regions*, jenž je součástí Kaspersonovy a Minghiho knihy *The Structure of Political Geography* z roku 2011 hovoří pouze o dvou geostrategických regionech (Na obchodě závislém přímořském světě a Kontinentálním Heartlandu) a Východní Asii považuje pouze za geopolitický region a podjednotku Kontinentálního Heartlandu. Odchylyky týkající se geopolitického postavení oblasti východní Asie však pro naši diplomovou práci zaměřenou na východní pobřeží Baltského moře nejsou s ohledem na rozdílné geografické umístění obou regionů rozhodující (poznámka autorky).

(regionálními) entitami. Geopolitické regiony se tak stávají nejen významným objektem analýzy sociálních vědců, ale také důležitým aktérem světové politiky a jejich vliv na utváření mezinárodních vztahů, minimálně na lokální úrovni, neustále roste (Van Landenhove 2011: 8).

V Cohenově teorii se setkáváme s geopolitickými regiony jako se složkami regionů geostrategických. Přímořský svět je tak v pojetí Saula B. Cohena tvořen třemi geopolitickými regiony, Severní a Střední Amerikou, Přímořskou Evropou a Maghrebem a Asijsko-pacifickým hřbetem. Euroasijská kontinentální oblast se pak skládá ze dvou geopolitických regionů, a sice Ruského Heartlandu a Transkavkazské oblasti a oblasti Střední Asie. Taktéž Východoasijskou geostrategickou oblast můžeme rozdělit na dvě geopolitické lokality, a to na Pevninskou Čínu a na Indočínu (Cohen 2009: 41-42).

Kromě výše zmiňovaných území však na mapě světa nalezneme i geopolitické regiony nacházející se mimo Cohenovo vymezení geostrategických regionů, jako například Jižní Ameriku, Subsaharskou Afriku, Indický subkontinent, Blízký východ či oblast Středovýchodní Evropy a Balkánského poloostrova. Jižní Amerika a Subsaharská Afrika tvoří podle Cohena vlastní geopolitické regiony, které nejsou sice přímo zahrnuté do geostrategického regionu Přímořského světa, avšak jsou na něm zjevně ekonomicky i politicky závislé a podléhají tak jeho dominanci. Důvodem, proč Cohen tyto oblasti do geostartegického pásma Přímořského světa nezahrnul přímo, bude pravděpodobně jejich podle autora marginalní význam pro ústřední mocnosti této oblasti⁶. V případě Indie a Indického subkontinentu můžeme hovořit o samostatném geopolitickém regionu, který nepodléhá přímému vlivu žádného z geostrategických

⁶ Oblast Subsaharské Afriky se však v posledních letech opět dostává do hledáčku světových velmocí a aspiruje na to stát se vedle Blízkého Východu druhým globálně významným pásmem otřesu (Cohen 2009: 45).

regionů, ba naopak v budoucnu má potenciál vyvinout se v nový, čtvrtý, geostrategický region. Oblasti Blízkého Východu, Středovýchodní Evropy a Balkánského poloostrova se pak nacházejí na pomezí geostrategického regionu Přímořského světa a kontinentální Euroasie a v geopolitickém pojetí světa oscilují mezi pásmem otřesu, k němuž v dnešní době nejvíce inklinuje Blízký východ, a přechodným regionem, k němuž má nejbližší Středovýchodní Evropa. Jedná se o oblasti se zhuštěným mocenským potenciálem, které mohou být pro vývoj mezinárodních vztahů zlomové, a proto je potřeba jim věnovat zvýšenou pozornost (Cohen 2009: 42-44).

3.2.1 Pásmo otřesu (*Shatterbelt*)

Pásmo otřesu můžeme na základě Cohenovy teorie definovat jako strategicky významný region sužovaný vnitřními nepokoji a konflikty, které jsou navíc umocněny prakticky neustálou penetrací světových mocností do této oblasti (Cohen 2009: 5). Jedná se o velmi nestabilní a politicky i ekonomicky fragmentované teritorium nacházející se na pomezí dvou odlišných geostrategických okruhů, v důsledku čehož se často stává místem střetu mezi velmocemi oběma těmito okruhy dominujícími. Rozpolcená povaha regionu podléhajícího externím vlivům i domácímu napětí tak do velké míry komplikuje jakékoli sdílení společných cílů či institucí (Cohen 2011: 185). Neshody v oblasti mohou snadno přerůst ve výrazné politické střety, jež s ohledem na zapojení velmocí prvního řádu hrozí až globální destabilizaci celého mezinárodního systému (Cohen 2003: 43).

Vnější pronikání do regionu může přitom být motivováno několika různými faktory. Pásmo otřesu mohou velmocím sloužit jako základny pro možnou další expanzi za hranice svého regionu, či naopak se mohou stát nárazníkovým pásmem bránícím územní

rozpínavosti sousedních velmocí (Cohen 2011: 185). Vnitřní rozpory pak bývají zpravidla umocněny vysokým stupněm etnické, jazykové či kulturní heterogenity provázené antagonistickými a nepřátelskými vztahy mezi jednotlivými skupinami obyvatelstva (Hanks 2011: 308).

Fenomén pásma otřesu jako specifického geopolitického regionu se objevuje již v některých geopolitických teoriích počátku 20. století. Mezi prvními se o něm již na počátku minulého století zmínil Alfred Mahan, který považoval za hlavní ohnisko nestability oblast rozprostírající se mezi 30. a 40. rovnoběžkou v Asii, jež byla ve své době asi nejexponovanějším místem mocenského soupeření Velké Británie a Ruského impéria; konfliktní charakter si tato oblast navíc zachovala i po vzniku Sovětského svazu a vypuknutí studené války (Cohen 2003: 43). V praxi můžeme za projevy Mahanovy teorie označit kupříkladu snahy Západních zemí budovat alianční spojení na Blízkém východě a v jihovýchodní Asii, institucionalizované ve formě CENTO, respektive SEATO.

Na Mahana o několik desítek let později navázal James Fairgraive, který termínem Zóna střetu označil úzký koridor malých států vzniknuvších v meziválečném období táhnoucí se ze Severní Evropy a Pobaltí přes Evropu střední až na Balkánský poloostrov a odtud pak dále do Turecka a na Blízký východ. Společným znakem všech těchto zemí byla jejich geografická lokace na pomezí Přímořského světa a Kontinentálního euroasijského Heartlandu a s tím související mocenské a strategické ambice projektované oběma geostrategickými regiony do této oblasti, jejichž výsledkem se stalo pohlcení většiny evropské části Fairgraivovy Zóny střetu Východním blokem krátce po vypuknutí studené války. Výjimku tvořilo pouze několik takzvaně nezúčastněných zemí, konkrétně neutralizované Finsko a Rakousko, a dále Titova Jugoslávie, jež se rozhodla razit si

vlastní cestu k socialistickému zřízení nezávislou na Sovětském svazu (Cohen 2011: 184).

V roce 1944 publikoval svoji teorii Richard Hartshore, který Fairgraivův pojem Zóny střetu nahradil Zónou otřesu a označil tak oblast střední a východní Evropy táhnoucí se od Baltského až k Jaderskému moři, jež měla být ve snaze o zachování poválečné stability federalizována a neutralizována (Cohen 2009: 44). Jak jsme však již naznačili výše, oblast středovýchodní Evropy jako místo přechodu mezi přímořským a kontinentálním světem byla v důsledku událostí studené války z mapy světa vymazána a postupně nahrazena jinými teritorii, kde se obě supervelmoci rozhodly měřit svoje síly.

Jednou z takovýchto oblastí v mezinárodní politice již tradičně charakteristickou zvýšeným konfliktním potenciálem a ambicemi geostrategických mocností je širší Blízký východ zahrnující oblast Arabského poloostrova, historické Palestiny a Levanty ale také severoafrický Maghreb. Tato lokalita je dlouhodobě sužována vleklým arabsko-izraelským konfliktem, výrazným počtem občanských válek a nepokojů, dnes ztělesněných především takzvaným Arabským jarem, a v neposlední řadě také více než desetiletí probíhající válkou proti terorismu. Do záležitostí Blízkého východu jsou zainteresováni nejen lokální regionální mocnosti, ale také Spojené státy, Ruská federace a Evropská unie; signifikantní jsou zde však také čínské aktivity a to zejména v důsledku nebývalého nerostného bohatství regionu. Hlavním motivem velmocenské penetrace jsou tak v tomto případě primárně strategicko-ekonomické a potažmo bezpečnostní zájmy (Cohen 2009: 45).

Další lokalitou aspirující na (znovu)nabytí statutu pásma otřesu je Subsaharská Afrika. Tato atomizovaná, častými vnitrostátními

konflikty, autoritářskými režimy a korupcí zatížená oblast byla Cohenem označena za pásmo otřesu již v průběhu dekolonizace a Studné války, po rozpadu bipolárního světa se však z centra zájmu velmocí vytratila a nyní se do něj opět začíná navracet a to zejména v souvislosti s objevením ložisek strategicky významných surovin a také s ohledem na sílící islámský radikalismus zejména v severních oblastech Subsaharské Afriky, jenž je považován z hlediska globální bezpečnosti za velmi rizikový. Ústřední motivy postupně sílící penetrace velmocí do regionu Subsaharské Afriky jsou v dnešní době podněcovány opět zejména strategickými a bezpečnostními zájmy a nikoli již ideologickým přesvědčením, jak tomu bylo během studené války (Cohen 2009: 45).

Otázkou však podle Saula B. Cohena zůstává budoucnost již výše zmiňované oblasti středovýchodní Evropy procházející od Pobaltí na severu až po Balkánský poloostrov na jihu, tedy oblasti Hartshornovy Zóny otřesu, a pak také teritoria na Kavkaze a v centrální Asii. V obou případech se jedná o hraniční lokality rozprostírající se na pomezí geostrategického regionu Přímořského světa a kontinentální Eurasie, jejichž případná kontrola by pro zainteresované velmoci prvního řádu skýtala nezanedbatelné strategické výhody jak na úrovni hospodářské, tak také politické a vojensko-strategické. S ohledem na stále sílící globalizaci a prohlubující se komplexní vzájemnou závislost naprosté většiny aktérů dnešních mezinárodních vztahů se však Cohen přiklání k možnosti, že se obě lokality stanou spíše místem komunikace a spolupráce mezi geostrategickými okruhy a z pásma otřesu se tak postupně přetransformují v přechodné regiony (Cohen 1991: 572; Cohen 2009:45), jejichž charakteristika bude naznačena v následující podkapitole.

S pojmem pásmo otřesu úzce souvisí termín Zóna komprese, jež taktéž představuje vysoce fragmentovanou a atomizovanou oblast světového systému, která však na rozdíl od pásma otřesu leží mimo strategické zájmy velmocí prvního řádu a jedná se tak o oblast mocenského soupeření pouze mezi významnými regionálními a nikoli globálními aktéry. Jako klasický příklad takovéto lokality pak bývá často uváděna oblast Afrického rohu (Cohen 2003: 44).

3.2.2 Přejídný region (*Gateway*)

Za přejídné regiony považuje Cohen takové části zemského povrchu, které sice podobně jako pásma otřesu leží na pomezí odlišných geostrategických okruhů, nicméně nesdílejí jejich zvýšený konfliktní potenciál. Naopak, přejídné regiony jsou charakteristické hustou sítí vzájemných vazeb propojující sousední geostrategické oblasti a umožňující jim co nejsnadnější a nejefektivnější ekonomickou a ideovou výměnu. To také přispívá k redefinici tradičního pojetí hranic národních států a regionů, které již nejsou chápány jako neprostupné bariéry, ale stávají se místem kontaktu a setkávání odlišných kulturních prostředí⁷ (Cohen 2003: 49). Přejídné regiony tak podporují postupně rostoucí vzájemnou interdependenci jednotlivých aktérů mezinárodního systému a prohlubují jejich sociální, ekonomickou i politickou kooperaci, což v konečném důsledku přispívá ke stabilitě globálního mezinárodního systému (Hyde-Prince 1996: 49)

Saul B. Cohen ve své teorii definuje několik typických vlastností přejídných regionů, mezi nimiž nalezneme jak objektivně dané faktory, jako je například geografická poloha a charakter území, tak také faktory sociální, například kulturně-historické prostředí či stupeň

⁷ V lingvistické rovině tak dochází k nahrazení přehranických pásem (tzv. Frontiers), jejichž cílem bylo sousední lokality izolovat, styčnými liniemi (tzv. Boundaries), jež mají zprostředkovávat přehraniční spolupráci (Kristof 2011: 127).

rozvinutosti a úroveň vzdělání. Přechodné regiony jsou tvořeny zejména rozlohou menšími oblastmi nacházejícími se poblíž významných transportních tras a obchodních center, což jim umožňuje podílet se na přeshraniční hospodářské výměně a do velké míry to také formuje charakter jejich ekonomik. Ty jsou zpravidla závislé na zahraničním obchodu, podílejí se na exportu a importu důležitých komodit či služeb a podporují otevřenost a liberalizaci mezinárodních trhů. V sociální sféře se jedná o oblasti kulturně i politicky význačné, často etnicky, jazykově či nábožensky heterogenní, avšak relativně stabilní, vyspělé a vzdělané (Cohen 2009: 52).

Přechodné regiony jsou v geopolitice relativně novým pojmem (Dikshit 2000: 208), nicméně příklady aktérů jednajících v souladu s tímto modelem můžeme nalézt již ve starověku či středověku, pro ukázkou zmiňme hanzovní města či lombardské a italské městské státy ve vrcholném středověku, z moderní doby pak uveďme například Taiwan, který propojuje Přímořský a Východoasijský geostrategický okruh či Finsko nacházející se na pomezí kontinentální Eurasie a Přímořského světa (Cohen 2009: 52). Významným potenciálem vyvinout se v přechodný region pak dle Cohena disponuje oblast postkomunistické středovýchodní Evropy a zejména pak Pobaltí rozprostírající se na pomezí kontinentálního a přímořského geostrategického pásma, tedy na rozhraní ruské sféry vlivu a zóny, jíž dominuje západní Evropa a Spojené státy americké (Cohen 2003: 53). Zda se však pobaltskému regionu daří tento svůj geopolitický potenciál využívat a působit jako ekonomický most mezi východem západem či zda naopak na svoji strategickou polohu rezignoval a stal se zajatcem rusko-americko-evropského mocenského soupeření, zůstává otázkou, na níž bychom se na následujících stránkách praktické části pokusili nalézt odpověď.

4 Geopolitický region Pobaltí

4.1 Vymezení regionu

V oblasti kolem Baltského moře můžeme identifikovat dvě různá prostorová uskupení vycházející z odlišných charakteristických znaků užívaných pro vymezení (po)baltského regionu, někteří autoři proto hovoří o takzvané užší a širší definici regionu. Užší definice ztotožňuje oblast Pobaltí s anglickým termínem *Baltic States Region*⁸, jenž teritoriálně ohraničuje území tří bývalých sovětských republik, Litvy, Lotyšska a Estonska, zatímco širší definice označovaná anglickým termínem *Baltic Sea Region*⁹ v sobě zahrnuje všechny státy disponující přístupem k Baltskému moři, tedy vedle výše zmiňovaných tří republik také Švédsko, Finsko, Dánsko, Německo, Polsko a Ruskou federaci (Zájedová 2004: 318). Rozdíly mezi oběma teritoriálními vymezeními regionu jsou více než patrné a je nezbytné mezi nimi pečlivě rozlišovat. Pro účely naší práce však bude stěžejní zejména užší vymezení pobaltského regionu omezující se na teritorium Litvy, Lotyšska a Estonska, a proto mu bude v následujících pasážích textu věnována zvýšená pozornost.

Oblast tří takzvaných pobaltských republik můžeme z hlediska politické geografie charakterizovat jako transnacionální region, tedy jako lokalitu skládající se z územních celků dvou či více státních útvarů propojených určitými politickými či socio-kulturními ukazateli (Hnízdo 1995: 78). Tyto sdílené znaky mohou přitom nabývat etnického, lingvistického, kulturního, historického, ekonomického či politického charakteru, na základě něhož pak můžeme definovat ústřední prvky podporující kohezi příslušného regionu (Cabada 2009: 11). V případě Pobaltí bychom za hlavní integrující principy

⁸ Viz Přílohu č. 2: Mapa regionu Pobaltí (Baltic States Region).

⁹ Viz Přílohu č. 3: Mapa regionu Baltského moře (Baltic Sea Region).

mohli označit primárně společné kulturně-historické vzorce chování, především pak sdílené chápání a interpretaci minulosti a historických mýtů patrných zejména v souvislosti se sovětskou nadvládou probíhající od 40. do 90. let 20. století, a částečně také úsilí o ekonomickou a případně politickou integraci regionu - těžiště převážné většiny těchto snah se nicméně nachází vně pobaltského transnacionálního regionu na úrovni euroatlantické integrace (Zájedová 2004: 318), a proto můžeme za hlavní kohezivní principy považovat primárně socio-kulturní a historické faktory.

V širší politicko-geografické perspektivě můžeme Pobaltí umístit na pomezí tří dalších transnacionálních celků, a to regionu Severní Evropy, regionu Západní Evropy a regionu Střední či Středovýchodní Evropy, přičemž externí vlivy všech sousedních oblastí jsou v Pobaltí ve větší či menší míře přítomné a patrné minimálně od obnovení nezávislosti v 90. letech 20. století (Paulauskas 2005). Dobře pozorovatelný je tento jev zejména na příkladu Estonska, jehož centrifugální tendence směrem k Finsku a potažmo dalším zemím Severní Evropy se od konce minulého století neustále stupňují a prohlubují. Za rostoucí estonsko-finskou spoluprací však můžeme vedle jazykové příbuznosti obou národů¹⁰ nalézt i praktické důvody, především geografickou blízkost center obou zemí¹¹ a dobrou dopravní i ekonomickou mezistátní infrastrukturu (Berg 2008: 50).

I přes dílčí odstředivé trendy je však mezi jednotkami transnacionálního regionu Pobaltí patrná určitá snaha o udržení a posilování společné regionální identity a to zejména z praktických důvodů, jako prostředek vymezení se vůči vlivům Ruska (Berg 2008: 49). Navíc, pro pobaltské republiky, podobně jako je

¹⁰ Finštinu i estonštinu řadíme do skupiny takzvaných ugrofinských jazyků (Hodač – Strejček 2008: 77).

¹¹ Tallin a Helsinky jsou od sebe vzdálené pouhých 80 km vzdušnou čarou, což můžeme pro snazší představivost srovnat například se vzdáleností Plzně a Prahy (poznámka autorky).

tomu v případě jiných malých států, je mnohem efektivnější vystupovat na mezinárodním fóru společně jako jedna transnacionální entita, jelikož tak mohou mít větší šanci na prosazení vlastních témat do agendy mezinárodních organizací, než pokud by každý stát lobboval sám za sebe (srov. Hnízdo 1995: 78).

4.2 Historická charakteristika Pobaltí jako regionu na pomezí externích vlivů

Jedním z důležitých jednotících prvků všech tří pobaltských republik je společné historické dědictví takzvaných baltských kmenů, jež do oblasti přišly před více než čtyřmi tisíci lety a od jihu postupně kolonizovaly celé východní pobřeží Baltského moře. Právě mnohaletá tradice baltského osídlení představuje podle mnohých Litevců, Lotyšů a Estonců nezvratný důkaz jejich legitimacy na území, o něž v minulosti několikrát přišli v důsledku expanze silnějších sousedních velmocí. Je proto pochopitelné, že pobaltské národy dodnes velmi lpí na teritoriální integritě svých státních útvarů a na kontrole externích vlivů přicházejících do regionu (Elleston 2006: 3).

Dějiny pohanských baltských kmenů se datují již od starověku, nicméně až do období vrcholného středověku se tato oblast nacházela na spíše periferii a zdejší obyvatelé tak byli prakticky izolovaní od hlavního evropského politického dění. Již ve 13. století však oblast východního Pobaltí sloužila jako centrum směnného obchodu mezi ruskými a německými státními útvary a stala se tak poprvé ve své historii místem soupeření obou těchto aktérů (Švec – Macura – Štol 1996: 35). Z jihu sem pronikaly německé rytířské řády, které spolu s christianizací oblasti zakládaly i významná města a

obchodní centra později připojená do systému hanzovních měst¹², zatímco ze severu byla oblast penetrována ruskými městskými státy v čele s Novgorodem a Pskovem (Van Elsuwege 2008: 3-4). Expanze německých rytířů ze severovýchodního Pobaltí na ruská území byla zastavena až Alexandrem Něvským v bitvě na Čukotském jezeře (Švec – Macura – Štol 1996: 35), nicméně německý element zůstal na území dnešního Estonska a severního Lotyšska zachován a v některých aspektech je patrný dodnes. V souvislosti s rozdílným historickým vývojem je dle Van Elsuwegeho možné například sledovat odlišné voličské chování a stranické preference v severních provinciích Lotyšska, jež bylo až do 16. století ovládáno německými elitami, a v jižní Latgale, která se vyvíjela v područí Polsko-litevské unie a později Ruska¹³ (Van Elsuwege 2008: 8).

Na rozdíl od severních oblastí Pobaltí se litevské dějiny formovaly poněkud rozdílným způsobem. Ve středověku se Litva sice musela také potýkat s nájezdy německých rytířů, nicméně díky sjednocení zdejších baltských kmenů se jí podařilo tomuto tlaku odolat¹⁴ a zachovat si určitou politickou samostatnost; ve sféře ekonomické však byla na obchodě s hanzovními městy prakticky závislá (Švec – Macura – Štol 1996: 47). Ve druhé polovině 14. století přijala Litva křesťanství z území dnešního Polska, se kterým v téže době uzavřela i personální unii a byly tak položeny základy mocného středověkého státu sahajícího v době svého maximálního územního rozmachu od Baltského po Černé moře. Litva však v tomto svazku představovala menšího a spíše submisivního partnera, a byla tak

¹² Jedním z nejvýznamnějších takových středisek se již v raném středověku stala například lotyšská Riga (Van Elsuwege 2008: 3).

¹³ Viz přílohu č. 4: Mapa Pobaltí ve 14.-16. století.

¹⁴ K definitivnímu odražení tlaku německých rytířů došlo v roce 1410 u Tannenbergu (Grünwaldu) (Roucek 1949: 173).

podřízena politické i kulturní dominanci Polska¹⁵ (Van Elsuwege 2008: 5-6).

K dalšímu významnému mocenskému střetu ve východním Pobaltí došlo v polovině 16. století v souvislosti s takzvanými livonskými válkami, jichž se účastnilo Rusko, Polsko (Polsko-litevská unie), Švédsko a Dánsko (Švec – Macura – Štol 1996: 81). V důsledku těchto střetů Pobaltí postupně opouští německé vlivy, které jsou nahrazeny ruskými a zejména pak švédskými. Právě Švédsko se na přelomu 16. a 17. století stává jedním z nejvýznamnějších aktérů v regionu a ovládá rozsáhlá území od estonské Narvy až po centrum Lotyšska, Rigu. Spolu s švédskou nadvládou dochází k ekonomickému i politickému rozkvětu severních oblastí, rozvoji vzdělanosti a také k zakořenění protestantismu, jež je dodnes dominantním náboženstvím v Estonsku a jedním z nevýznamnějších také v Lotyšsku (Van Elsuwege 2008: 8).

O sto let později je však prakticky celé severní Pobaltí obsazeno Ruskem cara Petra Velikého, který v bitvě u Poltavy v roce 1709 porazil Švédy a vytlačil je ze severovýchodní Evropy zpět na Skandinávský poloostrov. Ruská kontrola Pobaltí je pak zpečetěna Kateřinou Velikou, která v rámci Trojího dělení Polska na konci 18. století připojuje ke svému impériu i území dnešní Litvy a to spolu s Lotyšskem a Estonskem zůstává pod ruskou kontrolou až do první světové války, kdy je tato oblast obsazena Německem (Roucek 1949: 174). V rámci poválečného uspořádání je vítěznými mocnostmi rozhodnuto o utvoření tří nezávislých republik na východním pobřeží Baltského moře, které měly podle francouzského ministerského předsedy Geogrese Clemenceaua představovat bezpečnostní *Cordon sanitaire* oddělující kontinentální moc

¹⁵ Právě z důvodu mocenské převahy Polska v polsko-litevském státním útvaru budeme na následujících stránkách používat označení Polsko (Polsko-litevská unie) (poznámka autorky).

Německa a Ruska. Již v této době však existovaly bezpečnostní pochyby o udržitelnosti nově vzniklých republik a Velká Británie dokonce otevřeně deklarovala, že jejich nezávislost nemůže v případě napadení zvenčí¹⁶ garantovat (Van Elsuwege 2008: 18).

Konfliktní potenciál regionu se opět projevil ve 20. letech 20. století, kdy zde došlo k několika ozbrojeným příhraničním střetům, do nichž bylo kromě lokálních aktérů Litvy, Lotyšska a Estonska přímo zapleteno i Polsko, Německo a Rusko. Proběhly krátké války Estonska a Lotyšska s Ruskem týkající se vytyčení vzájemné hranice, v nichž se oběma pobaltským státům podařilo uhájit svoji územní integritu. Mezi Litvou a Polskem propukl v téže době konflikt o oblast kolem litevského hlavního města Vilnius a trval prakticky po celé meziválečné období, i přesto, že již v polovině 20. let 20. století mezinárodní společenství Polské nároky na Vilnius uznalo¹⁷ a jako kompenzaci Litvě přiřklo přímořský region kolem města Klaipedy, původně východopruského Memelu, díky čemuž získala Litva přístup k Baltskému moři (Švec – Macura – Štol 1996: 203; 205).

Velké množství lokálních sporů a antipatie ke státům na jihu (Polsko) i na východě (Rusko) však zabránily rozvoji praktické spolupráce pobaltských zemí¹⁸ či koordinaci jejich zahraničních politik vůči silnějším sousedům. Na deklaratorní úrovni byla sice v polovině 30. let 20. století podepsána diplomatická dohoda o vzájemné podpoře a spolupráci na zahraničně politických otázkách, nicméně v praxi neměla tato takzvaná Baltská dohoda žádné výraznější dopady (Zájedová 2006: 55; Misiunas – Taagepera 1983: 13).

¹⁶ V té době se předpokládalo napadení Pobaltí primárně Sovětským svazem (Van Elsuwege 2008: 23).

¹⁷ V tomto případě byl hlavním motivem jeden ze stěžejních principů Společnosti národů, a sice právo národů na sebeurčení, jež převážně Poláky obývaný Vilnius připojila k Polsku (Van Elsuwege 2008: 22).

¹⁸ V meziválečném období bylo za pobaltskou zemi považováno také Finsko (Van Elsuwege 2008: 22).

Meziválečné období tak bylo pro Pobaltí charakteristické převážně politickou nestabilitou a ekonomickými i bezpečnostními riziky, na základě nichž bychom v souladu s Cohenovou teorií tento region bezpochyby označili za pásmo otřesu.

Neklidné meziválečné období pak vyvrcholilo v srpnu 1939 podpisem Paktu Molotov-Ribbentrop¹⁹, v jehož tajném dodatku bylo zaneseno rozdělení sfér vlivu v oblasti Pobaltí mezi Německo a Sovětský svaz. Litva se tak měla připojit ke Třetí říši²⁰, zatímco Lotyšsko a Estonsko se staly kořistí Moskvy (Švec - Macura–Štol, 1996: 214–219). Počátkem čtyřicátých let se konstelace sil v Pobaltí ještě několikrát změnila a region se načas dostal pod německou správu, nicméně v roce 1944 bylo definitivně rozhodnuto o integraci pobaltských republik do Sovětského svazu (Hrdličková 2008: 9), kde vytrvaly až do počátku 90. let minulého století (Švec – Macura – Štol, 1996: 234; 270). Sovětská nadvláda je v dějinách pobaltských republik ztotožňována s obdobím represí, násilné rusifikace a politické, ekonomické i náboženské nesvobody a vztah k Rusku a ruský hovořícím obyvatelům Pobaltí je i dnes velice citlivým tématem (Elletson 2006: 5).

Historie regionu na východním pobřeží Baltského moře je dlouhodobě provázána penetrací okolních mocností, jež v minulosti vždy vedly k lokální destabilizaci a kumulaci konfliktního potenciálu. Již od raného středověku docházelo v Pobaltí ke střetům významných politických hráčů působících v severovýchodní Evropě, z nichž všichni charakter oblasti určitým způsobem ovlivnili a reminiscence jejich vlivů jsou tak v oblasti patrné do dnešních dnů, a to jak na poli historicko-kulturním a uměleckém tak i politickém. Jako

¹⁹ Viz Přílohu č. 5: Mapa rozdělení sfér vlivu v Pobaltí na základě Paktu Molotov-Ribbentrop a jeho následná revize.

²⁰ V rámci korekce Paktu Molotov-Ribbentrop v září 1939 byla i Litva připojena do sovětské sféry vlivu a Německo si ponechalo pouze převážnou většinu Polska. V této době byl k Litvě opět připojen Vilnius (Roucek 1949: 174).

příklad bychom zde mohli uvést rozdílné náboženské vyznání v regionu – v oblastech, jež byly ovládány Švédy (Estonsko a severní části Lotyšska) převládá luteránství, zatímco v Litvě, jež přijala křesťanství od Polska, dominuje katolictví a východním částem lotyšské provincie Latgale, která byla dlouhodobě pod kontrolou Ruska, zase pravoslaví. Odlišnosti byly zejména v minulosti patrné i v úrovni urbanizace a technologické specializace, v níž industrializované Estonsko převyšovalo převážně agrární Litvu, či v charakteru architektury jednotlivých měst na severovýchodním pobřeží Baltského moře, do níž se promítají hanzovní vlivy, podobně jako je tomu v severoněmeckých městech (Van Elsuwege 2008:7-8).

4.3 Regionální identita Pobaltí

Otázka regionální identity je v Pobaltí do určité míry komplikovaná a diskutabilní a to především s ohledem na geografickou polohu oblasti na pomezí významných geopolitických a geostrategických pásem. Právě dlouhodobá historická zkušenost tohoto regionu jako místa soupeření několika odlišných a mnohdy i protichůdných externích vlivů vede podle Berga k tomu, že pobaltské státy mají tendenci charakterizovat svoji regionální identitu negativně a vůči nechtěným cizím prvkům se vymezovat. Proklamují tedy spíše součástí, čeho nejsou, než to kým jsou, nebo kým by se chtěly stát (Berg 2008: 49), což může chápání regionální identity Pobaltí částečně komplikovat. Je proto nutné na celý region nahlížet v kontextu geopolitiky a širších mezinárodních vztahů a nikoli se omezit pouze na území pobaltských republik Litvy, Lotyšska a Estonska.

Ústřední charakteristikou regionu Pobaltí je již výše zmiňovaná geografická poloha na pomezí dvou rozdílných geostrategických

regionů, přímořské Evropy a kontinentální Eurasie, jež byla v relativně nedávné minulosti navíc umocněna hraniční pozicí mezi zcela odlišnými politickými i ekonomickými systémy. Právě díky této lokaci je Pobaltí často označováno jako křižovatka východních, ortodoxních a západních, latinských vlivů či, zejména v minulosti, jako ruské okno na západ (Shima 2008: 70). Nejistotu a obavy vyplývající z geopolitické polohy regionu zaznamenal v roce 1999 estonský prezident Lennart Meri, který konstatoval, že pozice Pobaltí ležícího na pomezí Evropy a Ruska je natolik křehká, že stačí sebemenší vnější impuls, aby se přiklonila na tu nebo onu stranu (Berg 2008: 49-50). David Kirby dokonce v důsledku prolínajících se německých, ruských a severských vlivů v oblasti přirovnal Pobaltí k Balkánskému poloostrovu (Shima 2008: 70), který je již tradičním symbolem nestability a věčného mocenského soupeření.

Přestože intelektuální kořeny baltské identity můžeme nalézt již v meziválečném období, naplno se tyto záležitosti projeví až koncem 80. let 20. století v souvislosti s desintegrací Sovětského svazu, kdy bylo Pobaltí překotnými dějinnými změnami nuceno hledat své místo v mezinárodním systému. Země tak pátraly po společných historických kořenech a slavné minulosti a nejčastěji se odkazovaly na působení organizace hanzovních měst a na krátké období meziválečné nezávislosti (Zájedová 2004: 318 a 325).

Právě v období mezi světovými válkami se objevovaly první výraznější snahy o sjednocení zemí na pobřeží Baltského moře. Skupina intelektuálů působících v pařížské redakci časopisu *La Revue Baltique* vypracovala v roce 1919 plány na vytvoření Baltské ligy a později Baltské konfederace, která by zahrnovala kromě Litvy, Lotyšska a Estonska také Finsko a Polsko. Konfederativní projekt v meziválečném období nicméně neuspěl a to především z důvodu rozporuplných postojů k integraci ze strany nově nezávislých

baltských států a také pro nevyjasněné územní spory mezi jednotlivými zeměmi²¹ (Shima 2008: 73-74).

Po druhé světové válce a připojení Pobaltí do Sovětského svazu došlo k potlačení regionální identity na víc jak čtyřicet let. Některé myšlenky se však podařilo uchovat mezi emigranty a v roce 1946 tak mohla být v západoněmeckém Hamburku založena společná Baltská univerzita. Právě exil podporovaný severskými státy se stal koncem 80. let 20. století jedním z hlavních strůjců rekonstrukce a posilování vazeb mezi pobaltskými státy, což všem třem republikám otevřelo cestu ke znovunabytí nezávislosti (Shima 2008: 75). Symbolem obnovené spolupráce a jednoty pobaltských států se stal lidský řetěz utvořený dne 23. srpna 1989²², jenž spojoval metropole všech tří republik (Van Elsuwege 2008: 43). Motivem pro prohloubení kooperativních vazeb mezi třemi pobaltskými státy se staly především společné ekonomické a politické problémy a úsilí všech aktérů přejít co nejrychleji k liberálně-demokratickým principům, což jim v roce 2004 otevřelo cestu do západoevropských a euroatlantických integračních struktur a s tím úzce spjatý kýžený návrat západní a evropské identity (Giguère 2007: 11).

4.4 Pobaltí v geopolitických teoriích

Region Pobaltí je geopoliticky i ekonomicky významnou oblastí spojující Cohenův Na obchodě závislý přímořský svět a kontinentální Euroasii. Strategické umístění na pobřeží Baltského moře a podél hranice s Ruskou federací poskytuje pobaltským republikám jisté

²¹ Problémem byl především nezáměr ze strany Finska, které upřednostňovalo spolupráci se skandinávskými státy, a sporná otázka polsko-litevské hranice (Van Elsuwege 2008: 22-23).

²² Datum 23. srpna nebylo vybráno náhodně, ale jednalo se o výročí podpisu paktu Molotov-Ribbentrop, v důsledku kterého byly pobaltské státy anektovány hitlerovským Německem a Sovětským svazem (Van Elsuwege 2008: 43).

výhody – můžeme je například považovat za jedny z nejvýznamnějších tranzitních zemí pro přepravu energetických surovin a dalších komodit z Ruska na západoevropské trhy. Na druhou stranu však s sebou tato geografická lokace přináší i určitá rizika, ať už v tomto ohledu hovoříme o energetické politice Ruské federace často využívané jako velice efektivního prostředku, jak působit na zahraniční partnery, provázanosti Pobaltí a Ruska ve sféře ekonomiky i infrastruktury, o rozepřích ohledně strategického rozšiřování západoevropských a euroatlantických institucí do oblasti či o problematice takzvané sociální bezpečnosti vyplývající z velkého množství rusky hovořícího obyvatelstva rozmístěného zejména v Lotyšsku a Estonsku (Cohen 2009: 234). Pobaltí tak neustále balancuje mezi výhodností a prokletím svého geopolitického umístění a je pouze otázkou času a schopností jednotlivých politických lídrů, která z těchto možností převáží.

Rozpolcený charakter regionu nacházejícího se na rozhraní mezi východem a západem neunikl mnohým sociálně vědním badatelům a geografům, z nichž bychom si zde dovolili jmenovat alespoň několik příkladů zahrnujících samotné otce geopolitiky, Halforda Johna Mackindera a Karla Haushofera a dále pak pro naši práci stěžejního autora, Saula Bernarda Cohena. Ve všech níže zmiňovaných teoriích hrálo Pobaltí hraniční roli mezi dvěma geograficky rozdílně nastavenými makroregiony²³ a bylo tak určitým způsobem zataženo do jejich kompetitivních vztahů.

4.4.1 Pobaltí v Mackinderově teorii

Halford John Mackinder předložil během své akademické kariéry tři velké teorie geopolitického uspořádání mezinárodního systému,

²³ Myšleno v intencích konfliktu kontinentální versus mořské moci (poznámka autorky).

v nich kromě jiného zohlednil i v čase se proměňující roli pobaltských zemí, na něž se budeme v naší práci primárně soustředit. V první teorii publikované roku 1904 se Mackinder zaměřil především na definici geografické Pivovní oblasti rozprostřené ve vnitrozemské Eurasii, jež v jeho pojetí představovala nejideálnější geografickou lokaci vůbec a zajišťovala státu, který ji kontroluje, vojenskou nedotknutelnost. Směrem k oceánům byla Pivovní oblast obklopena takzvaným Vnitřním půlměsícem, který představoval jedinou přístupovou cestu do geografického centra Země, a měl se proto stát předmětem mocenského soupeření mezi kontinentální mocnostmi dominujícími Pivovní oblasti, tedy pravděpodobně Ruskem, případně Německem či Čínou, a mořskými mocnostmi ovládajícími oblast takzvaného Vnějšího půlměsíce, v té době primárně Velkou Británií (Cohen 2009: 13). Stěžejním zájmem Londýna přitom dle Mackindera mělo být odvrácení aliance dvou kontinentálních mocností – Ruska a Německa, prostřednictvím které by mohla kontinentální moc kontrolovat přístup do Pivovní oblasti a zajistila by si tak definitivní dominanci v Eurasii potažmo na celém světě, což by vedlo k marginalizaci Velké Británie (Mackinder 1904, citováno dle Ó Tuathail – Dalby 1998: 30).

Oblast vnitřního půlměsíce, jež se měla stát hlavním místem střetu pozemní a námořní moci, v sobě zahrnovala také region východního pobřeží Baltského moře, jenž byl v té době místem prolínání německých a ruských vlivů, a hrozil proto, že by se mohl stát kolébkou německo-ruské spolupráce, čemuž se měla na apel Macindera Velká Británie snažit zabránit (Mackinder 1904, citováno dle Ó Tuathail – Dalby 1998: 30). Již na počátku 20. století tedy můžeme Pobaltí považovat za potenciální místo střetu námořní a pozemské moci a Cohenovou rétorikou bychom jej s největší pravděpodobností označili za pásmo otřesu.

V nadcházejícím díle pocházejícím z roku 1919 Mackinder svoji teorii redefinuje, rozšiřuje pivotní oblast a přejmenovává ji na Heartland a v severovýchodní Evropě k ní přidává takzvaný Strategický výběžek zahrnující mimo jiné i oblast kolem Baltského moře, tedy nejen na východním pobřeží nově vznikající Litvy, Lotyšsko a Estonsko, ale také Finsko, Švédsko a Dánsko na západě. Oblast středovýchodní a východní Evropy od Baltského k Černému moři se navíc měla stát rozhodující v otázce ovládnutí Heartlandu, jelikož podle Mackindera ten, kdo ovládá východní Evropu, ovládá také Heartland, a kdo ovládá Heartland, ten prakticky vládne celému světu (Blouet 2005: 1). Heartland byl v Mackinderově teorii klíčem ke globální dominanci a západní, námořní mocnosti se k jeho ovládnutí mohly dostat nejnáze skrze Strategický výběžek ve středovýchodní Evropě. Konfliktní charakter Pobaltí tedy přetrvával i v tomto období, stejně jako obavy z německo-ruských interakcí. A byly to právě nově vzniklé pobaltské republiky, které měly toto sblížení narušit či dokonce zastavit (Cohen 2009: 16).

V souvislosti s událostmi druhé světové války Mackinder svoje teze opět přeformuloval. Z Heartlandu vyčlenil sibiřskou rovinatou oblast, takzvaný Lenaland, a omezil jej tak výlučně na stepní a lesní oblasti Eurasie od západní Sibiře na východě po východní pobřeží Baltského moře na západě a Černé moře na jihozápadě (Mackinder 1942: 197-198, citováno dle Mackinder – Mladino 1996: 197-198). Švédské, dánské a finské pobřeží Baltského moře již náleželo jinému geopolitickému okruhu, a sice oblasti Středoceánského bazénu. Rozdělení států na pobřeží Baltského moře do dvou odlišných geopolitických zón tak do velké míry respektovalo poválečné blokové uspořádání v severovýchodní Evropě. Zatímco státy ležící na západním pobřeží Baltského moře byly integrovány do euroatlantických struktur a staly se součástí mořské moci, podobně jako neutralizované Finsko, země nacházející se na východním

pobřeží byly připojeny ke kontinentálnímu impériu Sovětského svazu (Cohen 2009: 19). V širším Baltském regionu tak došlo nejen ke spuštění politické železné opony, ale také geopolitické bariéry oddělující Na obchodě závislý přímořský svět a kontinentální Heartland.

Závěrem tedy můžeme konstatovat, že v Mackinderově teorii se postavení pobaltských států v mezinárodním systému vyvíjelo od pásma otřesu či zóny konfliktu nacházející se na rozhraní území dominovaných námořní a pevninskou mocí až po nárazníkový pás oddělující nejzápadnější výběžek kontinentální moci od přímořského světa²⁴. Ačkoliv tedy Halford John Mackinder svoje teze během 40 let několikrát pozměnil, v důsledku čehož došlo i k několika změnám geopolitické příslušnosti pobaltského regionu, jeho charakter konfliktního komplexu zůstal ve všech Mackinderových publikacích zachován.

4.4.2 Pobaltí v Haushoferově teorii

Na Mackinderovu koncepci Heartlandu z roku 1919 navázal i otec německé geopolitické školy Karl Haushofer. Ten přejal nejen nevyhnutelnost konfliktu mezi námořní a kontinentální mocí, ale také představu střední a východní Evropy rozprostírající se od Pobaltí po Balkánský poloostrov jako jediné možné přístupové cesty do Heartlandu chápaného jako klíčové mocenské centrum světa a Němcům osudem předurčené teritorium (Waisová 2007: 54).

Byla to právě severovýchodní a středovýchodní Evropa, jež měla Výmarské republice otevřít cestu k dosažení soběstačnosti (autarchie) a naplnění vlastního životního prostoru (*Lebensraum*),

²⁴ Viz přílohu č. 6: Geopolitické teorie Halforda Johna Mackindera z let 1904, 1919 a 1943.

což byly podle Haushofera stěžejní předpoklady úspěšné zahraniční politiky státu. Ta předpokládala územní expanzi Německa až na hranice Haushoferem předurčeného panregionu, Pan-Evropy či Pan-Euro-Afriky²⁵, zahrnující území od Jihoafrické republiky na jihu až po Grónsko a Skandinávii na severu a od Islandu na západě až po Arabský poloostrov a pobřeží Černého moře na východě. Vedle Berlínem dominované Pan-Evropy Haushofer rozlišil ještě tři další panregiony, a sice Pan-Ameriku v čele se Spojenými státy, Pan-Asii vedenou Japonskem a Pan-Rusko, jemuž měl dominovat Sovětský svaz²⁶ (Waisová 2007: 54; Krejčí 2005: 127).

A byla to právě oblast Pobaltí, jež se měla, podobně jako v Mackinderově teorii, stát hraničním pásmem mezi dvěma panregiony, v tomto případě mezi Pan-Evropou a Pan-Ruskem. Na rozdíl od svého předchůdce ji však Haushofer nepovažoval za zónu mocenských střetů mezi geostrategickými velmocemi, ale za jakýsi most propojující Německo a Sovětský svaz a umožňující vybudování mocné vojensko-strategické aliance, jež by se stala základem světové dominance kontinentálních mocností v čele s Německem. Haushofer tedy nepředpokládal vypuknutí konfliktu mezi Německem a Sovětským svazem, ale naopak jejich úzkou spolupráci realizovanou prostřednictvím Pobaltí, které tak v jeho pojetí neplnilo roli pásma otřesu či nestability, ale naopak se mělo jednat o oblast výrazné interakce a spolupráce²⁷ (Cohen 2009: 21), tedy o určitou velmi specifickou formu přechodného regionu.

²⁵ V odborné literatuře se můžeme setkat, jak s označením Pan-Evropa (viz například Waisová 2007) tak také s označením Pan-Euro-Afrika (viz například Krejčí 2005: 127 či Cohen 2009: 21).

²⁶ Viz Přílohu č. 7: Teorie Pan-regionů Karla Haushofera.

²⁷ Za praktický projev této kooperace bývá považováno uzavření vojenského paktu Molotov-Ribbentrop mezi Sovětským svazem a Německem. Jednalo se o dohodu o neútočení z 23. srpna 1939, v níže se obě země zavázaly, že se nebudou podílet na jakýchkoli vojenských akcích namířených proti druhému signatáři včetně spojenectví se s jeho nepřáteli. Součástí dohody byly i tajné dodatky o rozdělení dobytých území v baltském regionu mezi obě velmoci (Van Elsuwege 2008: 43).

4.4.3 Pobaltí optikou Saula B. Cohena

Saul Bernard Cohen se ve svých post-studenoválečných dílech zaměřuje kromě jiného také na charakteristiku postavení Pobaltí a dalších států středovýchodní a severovýchodní Evropy na pomezí dvou odlišných geostrategických okruhů. Již od 90. let 20. století se zabýval otázkou, zda tato oblast inklinuje spíše k zóně konfliktu mezi kontinentální a mořskou mocí nebo se naopak kloní k roli prostředníka ve spolupráci východu a západu (viz Cohen 1991: 570; Cohen 2009: 230 a 234).

V otázce Pobaltí Cohen zdůrazňuje jeho strategickou geopolitickou lokaci, především ve vztahu k Ruské federaci. Je to právě oblast východního Baltského moře, která umožňuje Rusku přístup k nezamrzajícím evropským přístavům a usnadňuje tak export ruských nerostných surovin na západní odbytíště. Zachování vlivu v regionu proto patří ke stěžejním ruským ekonomickým zájmům jak na úrovni státních institucí tak i nevládního či polovládního sektoru. Na druhou stranu udržení dobrých obchodních vazeb s Moskvou procházejících skrze oblast Baltského moře patří i k prioritám západoevropských států, pro které tato cesta mnohdy představuje jediný možný přístup na ruské trhy a k ruským energetickým zdrojům (Cohen 1991: 572). Podobně situaci hodnotí někteří autoři i v případě Spojených států, pro které by se podle nich mohl stát ruský zemní plyn a ropa vhodnou alternativou k surovinám dováženým z nestabilního Perského zálivu (Motieka – Statkus 2004: 25). Vše tedy podle Cohena nasvědčuje tomu, že je minimálně v zájmu hospodářského blahobytu všech zúčastněných, aby byla oblast Pobaltí co nejstabilnější a nejtransparentnější pro obchodní výměnu a stala se tak přechodným regionem mezi oběma geostrategickými pásy (Cohen 2009: 52).

Na druhou stranu však do celé problematiky promlouvají také vojensko-strategické zájmy představované primárně rozšiřováním Severoatlantické aliance do regionu středovýchodní a severovýchodní Evropy, kde se střetávají s ruskými zahraničně-politickými cíly projektovanými do oblasti takzvaného Blízkého zahraničí, což podporuje nárůst konfliktního potenciálu východního Pobaltí (Cohen 2009: 202-203). Nelze však říci, že by region pobaltských republik a potažmo celá severovýchodní a středovýchodní Evropa byly pásmem otřesu srovnatelným například s Blízkým východem, a proto Cohen pro tuto oblast zavádí specifické označení Euroasijská konvergentní zóna²⁸. Právě termín konvergentní zóna neboli zóna přechodu v sobě shrnuje základní charakteristiku celého regionu, a sice jeho geografické umístění na pomezí dvou větších geopolitických i geostrategických celků. Je však podle Cohena otázkou geopolitického vývoje a angažovanosti zainteresovaných velmocí, zda se tato oblast stane místem střetu a konkurence dominantních geostrategických aktérů či zda naopak oba aktéry svede dohromady a přiblíží je vzájemné kooperaci a interdependenci (Cohen 2009: 45).

²⁸ Viz přílohu č. 8: Euroasijská konvergentní zóna v teorii Saula Bernarda Cohena.

5 Geopolitický potenciál Pobaltí

Pokud se zaměříme na výzkum geopolitického charakteru pobaltského regionu, musíme vzít v potaz i jiné než pouze geografické charakteristiky. Geopolitický potenciál je kromě umístění konkrétního teritoria na mapě ovlivněn také jeho rolí v celosvětovém ekonomickém systému, tedy takzvanou geoekonomikou, z níž si s ohledem na významnou roli Pobaltí jakožto tranzitního regionu a dovozce energetických surovin oddělíme specifické odvětví geoenergetiky. Dále je třeba uvážit také percepci regionu ostatními geopolitickými aktéry, zejména pak jeho blízkými sousedy a ústředními hráči mezinárodního systému, tedy jeho geostrategickou roli v pojetí externích aktérů, a kulturně-civilizační a sociální potenciál regionu, který bývá některými autory označován termínem geokultura (Motieka – Statkus 2004: 10).

Právě na charakteristiku dílčích ukazatelů geopolitického potenciálu regionu Pobaltí bychom se v nadcházejících podkapitolách zaměřili a pokusili bychom se o jejich evaluaci s přihlédnutím k Cohenově teorii a jeho pojetí pásma otřesu a přechodného regionu. Zvláštní důraz bude také dbán na zapojení klíčových globálních a regionálních aktérů do zdejších zahraničních vztahů a jejich vliv na konstrukci přechodného regionu, případně pásma otřesu. S ohledem na teritoriální lokaci Pobaltí se budeme věnovat zejména Ruské federaci, významným mocnostem Evropské unie a dále pak pravděpodobně nejvýznamnějšímu hráči na soudobé mezinárodní politické scéně, Spojeným státem americkým, které ve východním Pobaltí primárně zastupuje Organizace severoatlantické smlouvy.

5.1 Geoeconomika Pobaltí

Geoeconomická charakteristika pobaltských zemí je, podobně jako tomu bude i u dalších složek geopolitického obrazu regionu, ovlivněna především dvěma zásadními faktory: dějinnými souvislostmi, na jejichž pozadí se oblast formovala, a geografickou polohou na křižovatce západu a východu a severu a jihu. Již od nepaměti se zde mísily ruské vlivy s evropskými, docházelo zde k čilé obchodní výměně i projektování odlišných hospodářských a politických ambicí různých externích aktérů. Důsledky těchto dějinných událostí můžeme přitom v případě pobaltských republik pozorovat ve větší či menší míře dodnes.

I přes drobné niance v ekonomickém vývoji jednotlivých států regionu mezi nimi můžeme identifikovat několik shodných rysů. Po celá 90. léta 20. století se jednalo zejména o nutnost vypořádat se s dědictvím centrálně plánované ekonomiky, zřízené ve druhé polovině minulého století pod taktovkou Moskvy, a s tím související potřeba restrukturalizace a modernizace průmyslových kapacit a nutnost diverzifikace hospodářských vazeb a hledání alternativních obchodních partnerů k dominantní Ruské federaci (Zemánek 2005: nestránkováno). Zatímco cesta k hluboké ekonomické transformaci nastoupená záhy po obnovení nezávislosti v roce 1991 se podařila de facto završit vstupem do Evropské unie v roce 2004, snaha o budování nových obchodních tras nezávislých na silném východním sousedovi se jeví být mnohem dlouhodobějším a složitějším procesem (Hodač – Strejček 2008: 76-77).

Období počátku 90. let 20. století bylo pro Pobaltí charakteristické zejména ekonomickou stagnací způsobenou ztrátou jistoty odbytišť v rámci Rady vzájemné hospodářské pomoci, nekonkurenceschopností zdejších výrobků oproti kvalitnějším

západním ekvivalentům a s tím úzce související hyperinflací²⁹. V roce 1996 tak průměrný hrubý domácí produkt všech tří republik dosahoval pouze 30% průměrného hrubého domácího produktu členských států Evropské unie. Díky prudkým ekonomickým reformám a reformám státní správy se však ve druhé polovině 90. let 20. století podařilo ekonomiku restartovat a nasměrovat ji blíže integraci do Evropské unie, do níž byly po splnění všech přístupových kritérií Litva, Lotyšsko a Estonsko v květnu 2004 přijaty spolu s dalšími pěti zeměmi středovýchodní Evropy, Maltou a Kypr (Zemánek 2005: nestránkováno). O úspěšné hospodářské tranzici regionálních ekonomik svědčí také fakt, že se, až na výjimku způsobenou celosvětovou krizí roku 2008, tradičně řadí mezi nejrychleji rostoucí evropské ekonomiky³⁰; přední příčky v tomto ohledu zaujímají Litva a Lotyšsko³¹ (Bandow 2013: nestránkováno). Estonsku se zase jako dosud jediné pobaltské zemi podařilo splnit Maastrichtská kritéria a k 1. lednu 2011 tak bylo přijato do Eurozóny³². O totéž v současné době usiluje i Lotyšsko, které plánuje přejít na společnou evropskou měnu k 1. lednu 2014³³.

Ačkoliv v souvislosti se vstupem Pobaltí do Evropské unie zaznamenala jeho obchodní výměna a kooperace se západními zeměmi citelný nárůst, i nadále se k významným obchodním partnerům všech zemí regionu řadí Ruská federace (Nielsen 2007: 109). Hlavním důvodem přetrvávající východní obchodní afilace je především dědictví Sovětského svazu. Více než čtyřicet let Moskvou zřízené a kontrolované ekonomiky a infrastruktury se v prostředí

²⁹ V letech 1991-1994 došlo v Estonsku k nárůstu ceny zboží o více než 1000%, což mělo za následek devalvaci investic zdejších obyvatel a prudký propad životní úrovně země. Ještě v roce 1996 se hranice inflace v Estonsku pohybovala kolem 20% (Zemánek 2005: nestránkováno).

³⁰ Estonsko v roce 2011 dokonce vykazovalo meziroční růst o 7,6 %, což je pětinasobek ekonomického růstu všech členských zemí Eurozóny (Bandow 2013: nestránkováno).

³¹ Viz přílohu č. 9: Ekonomický progres pobaltských republik v roce 2012 ve srovnání s dalšími členskými státy EU.

³² <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/en.html> (7. 4. 2013).

³³ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/lt.html> (7. 4. 2013).

pobaltských států projevuje dodnes a Rusko tak figuruje na předních příčkách obchodních partnerů (v importu i exportu) všech tří pobaltských republik³⁴, v případě Litvy je dokonce na prvním místě v dovozu (32%) i vývozu (15,6%)³⁵, v případě Lotyšska je pak největším akceptorem lotyšského zboží (15,7%)³⁶. Mezi hlavní dovozní artikly patří kromě nerostných surovin, zejména energetických, strojírenské a chemické výrobky, zatímco na vývoz nejčastěji směřují potraviny, dřevo a dřevěné výrobky a plast³⁷. Dalším důvodem přetrvávajících obchodních vazeb na Ruskou federaci je neoddiskutovatelná geografická blízkost hospodářsky silného i politicky vlivného aktéra, kterého si pobaltské země jednoduše nemohou dovolit ignorovat (Hodač – Strejček 2008: 76).

Obavy z přespřílišného vlivu Moskvy na ekonomické prostředí regionu ale přetrvávají a některé republiky se dokonce zdráhají prodávat rozsáhlejší podíly v domácích společnostech ruským investorům, ačkoliv je tento postup v rozporu s liberálně-tržními principy. Obrazným příkladem takového jednání je vyloučení lotyšských energetických sítí LAO Latvenergo z privatizačních projektů konce minulého století, jež bylo motivované primárně snahou řížské vlády o udržení tohoto pro distribuci elektřiny stěžejního koncernu mimo dosah ruské oligarchie (Hodač – Strejček 2008: 85).

³⁴ Nejméně významnou roli má Rusko v případě Estonska, kde se řadí až na třetí příčku v estonském exportu (11,9% za Švédskem a Finskem) a na pátou příčku v importu, kde bylo předstiženo tradičními severskými partnery, Finskem a Švédskem, a dále Lotyšskem a Spolkovou republikou Německo (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/en.html> 7. 4. 2013).

³⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/lh.html#top> (1. 4. 2013).

³⁶ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/lg.html> (1. 4. 2013).

³⁷ Viz CIA World Factbook – ekonomiky jednotlivých zemí regionu dostupné na: Estonsko (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/en.html>; 7. 4. 2013), Lotyšsko (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/lg.html>; 7. 4. 2013) a Litva (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/lh.html>; 7. 4. 2013).

Přestože silné ekonomické vazby na Ruskou federaci mohou znamenat určitá rizika pro státní suverenitu pobaltských republik, zejména pak v otázce energetické bezpečnosti, již bude blíže věnována následující podkapitola, je nezbytné, abychom je nevníмали pouze jednostranně jako pobaltskou závislost na ruském importu (i když v případě energetických surovin by tato úměrnost de facto platila), ale nahlíželi na ně recipročně. Také pro ruské obchodní zájmy je tento region významný a to zejména jako přístupová cesta na západní trhy a k nezamrzajícím přístavům na baltském pobřeží, díky nimž může Rusko snáze obchodovat se svými euroatlantickými partnery (Grigas 2012: 1). Pobaltský region a primárně pak Litva navíc představuje nejkratší a také nejčastěji využívanou možnost pozemní komunikace pevninského Ruska s exklávou Kaliningrad a představuje tak důležitý tranzitní koridor zásobující tuto nejzápadnější část ruského území energetickými surovinami, potravinami i spotřebními výrobky (Motieka – Kasčiūnas 2006: 64;70).

Právě Pobaltí je podle Saula Bernarda Cohena téměř ideálním příkladem geoekonomického přechodného regionu, který je schopen okolním mocnostem nabídnout nejen platformu spolupráce, ale i určité pobídky k jejímu prohlubování. K obchodní kooperaci obou geostrategických regionů dochází prostřednictvím významných přístavních terminálů nacházejících se na východním pobřeží Baltského moře, nicméně k posilování obchodních vazeb Přímořského světa a kontinentálního Heartlandu napomáhá také výhodné investiční prostředí pobaltských republik podpořené daňovým zvýhodněním pro zahraniční podnikatele (Motieka – Kasčiūnas 2006: 64). Z hlediska ekonomické rozvinutosti můžeme Litvu, Lotyšsko a zejména pak Estonsko považovat za relativně vyspělé státy, které disponují na západní poměry levnou avšak kvalifikovanou pracovní silou, což je lákadlem jak pro euroatlantické

investory, kteří vkládají finance zejména do projektů v oborech telekomunikace a stavebnictví či ocelářském průmyslu, tak také pro Ruskou federaci, pro kterou pobaltské státy představují cestu, jak získat nové technologie uplatnitelné i v domácím prostředí (Cohen 2003: 54; Cohen 2009: 55).

Významným fenoménem podporujícím tranzitní povahu regionu jsou již výše zmiňované důležité přístavy usnadňující obchodní výměnu mezi kontinentálním Heartlandem a Přímořským světem. Mezi ty nejvýznačnější můžeme zařadit estonské porty v Tallinnu, Sillimae a Muuge, lotyšskou Rigu a Venspils a litevskou Klajpedu (Hodač – Strejček 2008: 79, 81, 84). Vedle námořní přepravy hraje důležitou úlohu také doprava železniční, která umožňuje rychlý a efektivní transport ruského zboží a surovin do pobaltských přístavů a odtud dále po moři na mezinárodní trhy či naopak zpětný transfer ruského zámořského importu do nitra kontinentu. S ohledem na časovou i finanční úspornost vlakové přepravy komodit bylo vypracováno několik rozsáhlých projektů na propojení asijských a západoevropských trhů železničním koridorem táhnoucím se z čínské Šanghaje přes Rusko a střední Asii až do estonského Tallinnu. Takto plánovaná železniční cesta by přitom urychlila dopravu čínských artiklů na evropské trhy více než dvojnásobně, čímž by nejen přispěla k zintenzivnění globálního obchodu, ale také by znamenala nárůst důležitosti pobaltského regionu jakožto mezinárodní transportní oblasti (Hodač – Strejček 2008: 79).

Východní pobřeží Baltského moře bychom tak mohli směle považovat za regionálně významný hospodářský region přispívající k prohlubování ekonomické interdependence mezi Cohenovými sousedními geopolitickými regiony, ruským Heartlandem a Přímořskou Evropou a Maghrebem. Pobaltské přístavy Ruské federaci usnadňují nejen vývoz v euroatlantickém prostoru prakticky

neustále poptávaných nerostných surovin těžených v kontinentálních oblastech Heartlandu, ale také napomáhají přelévání sofistikovaných západních technologií do ruského prostředí. Ekonomická výměna mezi oběma geostrategickými pásmy by navíc mohla být zintenzivněna po plánované výstavbě železničního koridoru vedoucího z jihočínské Šanghaje až do tallinnského přístavu v severovýchodním Estonsku a region by se tak mohl dokonce stát jedním z center globálního obchodu.

5.2 Geoenergetika

Oblast energetické bezpečnosti a distribuce nerostných surovin patří v případě Pobaltí k nejkontroverznějším a nejčastěji diskutovaným tématům, a to zejména s ohledem na naprostou dominanci Ruska a ruských polostátních společností v této sféře ekonomických aktivit. Není proto nijak překvapivé, že právě pobaltské republiky se v rámci Evropské unie řadí k největším zastáncům budování společné baltské a potažmo unijní rozvodné sítě, co možná nejméně závislé na ruském surovinovém importu. Paradoxem však zůstává fakt, že samy tyto země jsou na dovoz nerostných surovin z Ruské federace odkázány a transport energetických komodit skrze jejich území do přístavů na východním pobřeží Baltského moře navíc přispívá k jejich důležitosti na obchodní mapě světa (Hodač – Strejček 2008: 86).

Enormní závislost pobaltského regionu na dodávkách surovin z Ruské federace je zapříčiněna především dvěma již dříve zmiňovanými motivy: historickou provázaností obou teritorií a geografickými a geoekonomickými faktory, v souladu se kterými představuje východní pobřeží Baltského moře nejbližší a nejpříjemnější cestu, kudy mohou být tyto komodity dopravovány

z Ruska na západ a především pak do Kaliningradské oblasti. Pobaltskou dependenci na ruském importu navíc ještě prohlubuje fakt, že země samotné disponují pouze marginálními nalezišti paliv³⁸ a jsou tak primárně odkázané na produktovody vedoucí z Ruské federace, pomocí nichž dovážejí na 90% ropy a téměř veškerý zemní plyn. Vedle importu surovin je Pobaltí napojeno i na ruskou rozvodnou síť, skrze kterou importuje elektrickou energii vyrobenou v ruském vnitrozemí (Grigas 2012: 3).

Ekonomický rozvoj regionu zaznamenaný v posledních dekádách s sebou přináší stále vyšší nároky na elektrickou energii i palivové zdroje (Elletson 2006: 11). Řešení, jak rostoucí poptávku elektřiny uspokojit, do určité míry znesnadňuje fakt, že se pobaltské země, podobně jako převážná část vyspělých států světa³⁹, podpisem Kjótského protokolu i jeho revize z roku 2012 zavázaly snižovat emise a vyrábět energii environmentálně co nejšetrnějšími způsoby⁴⁰. Požadavky na energetickou úspornost a bezpečnost byly spojeny i s přístupovými dohodami do Evropské unie, což se promítlo především v případě Litvy. Ta byla z bezpečnostních důvodů nucena uzavřít jadernou elektrárnu Ignalina, která za plného výkonu dokázala pokrýt až 80% domácí spotřeby energie a výraznou měrou se podílela také na vývozu elektrického proudu do sousedního Lotyšska, Běloruska a ruské exklávy Kaliningrad (Hodač – Strejček 2008: 88-89). Litva se tak po úplném odstavení obou ignalinských reaktorů v roce 2009 stala z exportéra elektrické energie jejím dovozcem a závislost na Rusku se tak ještě prohloubila (Maigre 2010: 13).

³⁸ V Litvě a Estonsku probíhá nepatrná domácí těžba ropy z roponosných písků na pobřeží Baltského moře; Lotyšsko vlastní zdroje nemá vůbec (Grigas 2012: 6).

³⁹ Výjimku tvoří Spojené státy americké, které se ke Kjótské iniciativě nepřipojily, a dále například Kanada, která se nezapojila k novému dokumentu podepsanému v roce 2012 (viz <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/206806-kjotsky-protokol-prodlouzen-do-2020/>) (10. 4. 2013).

⁴⁰ <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/206806-kjotsky-protokol-prodlouzen-do-2020/> (10. 4. 2013).

I přes veškeré snahy pobaltských republik je však pravděpodobné, že se jim v několika příštích letech nepodaří dosáhnout úplného odpoutání se od ruského energetického trhu. Klíčová a obtížně řešitelná je přitom zejména dependence v oblasti ropy a zemního plynu. Zatímco v případě elektrické energie již existují projekty zapojení Pobaltí do evropské rozvodné sítě a některé z nich již byly dokonce realizovány⁴¹, v případě fosilních paliv je hledání neruské alternativy extrémně náročné, především pokud vezmeme v potaz jednosměrně vybudovanou síť produktovodů od ruského zdroje k pobaltskému zpracovateli⁴² (Hodač – Strejček 2008: 93).

Převaha Ruska v energetickém dialogu s pobaltskými státy je navíc umocněna faktem, že na rozdíl od obchodu s jinými komoditami, se Ruské federaci podařilo v případě exportu ropy a zemního plynu dosáhnout minimálně částečné nezávislosti na pobaltském tranzitním regionu. Zejména se jedná o výstavbu plynovodu Nord Stream, jenž umožnil přímé propojení ruského Vyborgu se severoněmeckým terminálem v Greifswaldu po dně Baltského moře a usnadnil transport ruského plynu do západní Evropy bez přímého zapojení všech tří postsovětských republik⁴³. Pokud by se tedy Moskva rozhodla uplatňovat energetické sankce na Litvu, Lotyšsko či Estonsko, jejího exportu do Německa a na další evropské trhy by se to dotklo pouze minimálně (Maigre 2010: 8).

Právě vitální závislost pobaltských republik na dodávkách energetických surovin z Ruska přitom umožňuje Moskvě v případě potřeby vyvinout na region citelný nátlak a vynutit si tak prosazení svých zahraničně-politických zájmů a geoenergetické dominance.

⁴¹ Například již v roce 2006 došlo pomocí podmořských kabelů k propojení estonské elektrické sítě s finskou, což Estonsku umožnilo se alespoň částečně odpoutat od naprosté závislosti na Rusku, a existují i další plány, podle nichž by do roku 2016 mělo dojít k propojení litevské a švédské rozvodné sítě a vybudování druhé paralelní estonsko-finské přípojky (Hodač – Strejček 2008: 93).

⁴² Viz přílohu č. 10: Ropovody v oblasti východního Pobaltí.

⁴³ Viz přílohu č. 11: Mapa trasy plynovodu Nord Stream.

Případů, kdy bylo energetické politiky využito jako účelného donucovacího mechanismu, můžeme v nedávné historii všech tří republik nalézt hned několik. V případě Litvy a Lotyšska se jednalo o spory týkající se privatizace zdejších ropných terminálů a rafinerií v Mažeikiu respektive ve Ventspilsu, kterým byly po prodeji neruským společností náhle pozastaveny surovinové dodávky. Estonsku naopak přestala proudit ropa po incidentu s odstraněním bronzové sochy ruského vojáka z centra Tallinu v dubnu 2007 (Grigas 2012: 4-5). Po vstupu do Severoatlantické aliance a Evropské unie se navíc musely všechny tři země vyrovnat se skokovým nárůstem cen zemního plynu; Gazprom tehdy prakticky přes noc zvýšil ceny o 40 USD za 1 000 m³ zemního plynu⁴⁴ (Elletson 2006: 13).

Import ruské ropy a zemního plynu a do velké míry stále také elektrické energie má pro Pobaltí dvojsečný charakter: na jednu stranu je pro něj nezbytný především s ohledem na ekonomickou a energetickou bezpečnost regionu, na druhou stranu však prohlubuje jeho závislost na Moskvě, která je pro všechny tři republiky obtížně akceptovatelná z hlediska reálpolitického i historicko-ideologického. Silný vliv ruského polostátního energetického sektoru v některých případech prorůstá do státní správy i domácí ekonomiky. Zřejmě nejohroženějším aktérem je v tomto případě Lotyšsko, v souvislosti s nímž někteří autoři, s ohledem na korupční jednání vládních představitelů ruskými petrodolary, dokonce hovoří o „gazpromizaci“ zdejší politické scény, což se v posledních letech projevuje mimo jiné

⁴⁴ V tomto případě se jednalo o zvýšení ceny zemního plynu na běžnou tržní cenu, za niž Gazprom plyn prodával západo- a středoevropským obchodním partnerům, tedy cca 120 USD za 1 000 m³, zatímco Pobaltí až do roku 2004 nakupovalo 1 000 m³ za zvýhodněnou cenu, cca 78 – 80 USD, kterou Gazprom nabízel všem postsovětským republikám výměnou za dominantní ruský vliv v domácím energetickém sektoru. Navýšení cen Gazprom obhajoval jednotnou politikou vůči všem členským zemím Evropské unie (Elletson 2006: 13).

v ochotě Rigy prodávat rozsáhlé podíly v nejvýznamnějším lotyšském přístavu Ventspilsu ruským developerům (Maigre 2010:9).

Penetrace ruských těžařských a elektrárenských gigantů do oblasti a praktická nemožnost zdejšího regionu vymanit se ze závislosti na ruských surovinových dodávkách činí z Pobaltí pouhý objekt mocenského zájmu Ruské federace a ve sféře geoenergetiky jej tak připoutává ke geostrategickému pásmu kontinentálního Heartlandu. S ohledem na reálpolitický diskurs energetické politiky však lze stěží předpokládat, že by mohly pobaltské republiky ve snaze o vyvázání se z ruské dependence nalézt výraznější podporu u svých euroatlantických spojenců a definitivě se tak od Moskvy odklonit. Zatímco v oblasti obchodních vazeb je globální interdependence považována za nevyhnutelný a do určité míry i žádoucí jev, energetická politika zůstává i nadále a priori realistickou záležitostí, o čemž svědčí mimo jiné dříve zmiňovaná bilaterální rusko-německá dohoda o výstavbě plynovodu Nord Stream obcházejícího teritorium pobaltských států (Hodač – Strejček 2008: 93; Nielsen 2007: 123).

Můžeme se tedy domnívat, že geoenergetická budoucnost regionu bude i nadále formována silnějšími externími aktéry a Pobaltí bude nuceno respektovat jejich požadavky i ceny za dovážené suroviny. Spíše než o přechodný region by se tedy v této specifické geoekonomické sféře jednalo o určitou formu hraničního regionu kontinentálního geostrategického pásma projevujícího se silnými centrifugálními tendencemi směrem k regionu Přímořského světa, nicméně připoutaného silnými energetickými vazbami.

5.3 Geopolitika a vojensko-strategická charakteristika Pobaltí aneb Pobaltí v kontextu soupeřících mocností

Geopolitika regionu je kromě jeho konstantní geografické polohy charakterizována také jeho umístěním na mezinárodně-politickém spektru, či neomarxistickou rétorikou řečeno příslušností ke globálnímu centru či periférii. Obě tyto složky se přitom vzájemně doplňují a postavení daného regionu na mentální mocenské mapě světa je tak reakcí na jeho zeměpisnou lokaci a charakter dalších hráčů nacházejících se v jeho blízkosti. Například přítomnost silnějšího souseda, ačkoliv ne vždy znamená přímou hrozbu pro suverenitu, je tradičně vnímána jako riziko, jež je potřeba minimalizovat (Mouritzen 2006: 498).

Teorie mezinárodních vztahů nabízejí dvě možná řešení takové situace, a to vyvažování, neboli balancing, anebo příklonění se na stranu silnějšího aktéra, tedy bandwagoning. Vyvažování představuje zahraničně-politické jednání, při němž se aktér, jenž se cítí být ohrožen silnějším sousedem v regionu, přiklání k alianci s jinou externí mocností, díky které se snaží zajistit si vlastní bezpečnost a odvrátit politickou marginalizaci (Ko 2007: 151). Balancování však může v extrémním případě vést k pouhé transformaci zahraničně-politické závislosti od bližšího aktéra k aktéru vzdálenějšímu, což s sebou přináší riziko prohlubující se externí penetrace do vnitropolitických záležitostí. Bandwagoning je naopak projevem kooperace se silným regionálním aktérem, jež by měla garantovat udržení pozice v centru mezinárodního nebo regionálního dění a příležitost stát se členem subjektivně definované dobré společnosti⁴⁵ (Mouritzen 2006: 499).

⁴⁵ Jako projev bandwagoningu bychom v blízkosti námi zkoumaného pobaltského regionu mohli označit zahraničně-politické chování Běloruska, které zjevně inklinuje k regionálně nejsilnější Ruské federaci (poznámka autorky).

Klíčovou proměnnou při vybírání vhodné zahraničně-politické strategie je přitom podle Mouritzena především historická zkušenost⁴⁶. Právě lekce z minulosti poskytují politikům návod, co je třeba udělat, aby se podařilo zopakovat dřívější úspěchy, či naopak, čeho se vyvarovat, aby se neopakovaly předchozí nezdary. Je proto pochopitelné, že státy, jež za dob studené války patřily do sovětské sféry vlivu, dnes afilují spíše k západu a Spojeným státům americkým. Klasickým případem takového zahraničně-politického směřování jsou právě země pobaltského regionu, které již od obnovení nezávislosti počátkem 90. let minulého století usilovaly, jak samy říkají, o návrat do Evropy a integraci do západních struktur, primárně Severoatlantické aliance (Mouritzen 2006: 500; Borko 1997: 202). Optikou pobaltských republik, zejména Litvy a Lotyšska, jsou Spojené státy americké tím jediným aktérem, který je dokáže ochránit před ruskou hrozbou, a proto integraci do NATO a hlubší spolupráci s USA považují za svůj vitální národní zájem (Janeliūnas – Baubinaite 2006: 76).

Na následujících řádcích bychom se tedy zaměřili na motivy pobaltských států i dalších zahraničních aktérů vstupujících do regionálních mocenských vztahů ve vojensko-strategické sféře. Hlavní pozornost přitom bude věnována Spojeným státům americkým zastoupeným Organizací severoatlantické smlouvy a Ruské federaci, která své mocenské nároky v oblasti východního pobřeží Baltského moře odvozuje zejména od historické nadvlády tomuto regionu datující se zpět minimálně do období vlády Petra Velikého (Mälksoo 2004: 290).

Vstup pobaltských republik do Severoatlantické aliance v květnu 2004 byl negativně vnímán Ruskem, které zdejší region chápe jako

⁴⁶ Mouritzen tyto historické zkušenosti označuje termínem duchové minulosti (*Ghosts of the Past*) (Mouritzen 2005: 500).

svoji tradiční sféru vlivu a řadí ji spolu s dalšími postsovětskými republikami do oblasti privilegovaného strategického zájmu, tedy takzvaného Blízkého zahraničí (Grigas 2012: 2). Druhé východní rozšíření NATO⁴⁷ navíc znamenalo nejen historicky první expanzi této vojensko-politické organizace na ex-sovětské teritorium, ale také utvoření společné hranice obou v minulosti znepřátelených aktérů, oddělení ruské kaliningradské oblasti od zbytku federace pásem členských zemí Severoatlantické aliance a do velké míry také vedlo k okleštění nejuvěrnějšího ruského evropského spojence, Běloruska⁴⁸ (Hodač – Strejček 2008: 62).

Již po rozpadu Sovětského svazu přišlo nástupnické Rusko o velkou část pobřeží Baltského moře, které pro něj mělo kromě obchodního i vojensko-strategický význam. Nacházely se tu totiž významné námořní základny, sídlila zde baltská flotila a vzhledem k tomu, že se jednalo o jednu z nejzápadnějších oblastí SSSR, tak zde také bylo rozmístěno množství vojenských jednotek i armádního materiálu a zbraní, včetně atomových. Všechny dislokované jednotky i vybavení musely být po obnovení nezávislosti pobaltských republik z oblasti staženy a přepraveny zpět na ruské teritorium. Moskva tak musela opustit až 80% svých baltských základen a přišla také o přímé pozemní spojení s druhou největší vojenskou námořní základnou v Kaliningradu. Od roku 2004 musí navíc provádět transporty veškerého vojenského materiálu do Kaliningradské oblasti přes území kontrolované Severoatlantickou aliancí, což západním spojencům umožňuje udržovat si celkem kvalitní povědomí o ruském arzenálu rozmístěném na jihovýchodním pobřeží Baltského moře (Hodač – Strejček 2008: 62-63).

⁴⁷ K prvnímu rozšíření Severoatlantické aliance do oblasti bývalého východního bloku došlo v roce 1999, kdy se členy NATO stala Česká republika, Polsko a Maďarsko (Hodač – Strejček 2008: 62).

⁴⁸ Hranice Severoatlantické aliance kopírují západní a severozápadní hranice Běloruska s Polskem a Litvou (Hodač – Strejček 2008: 62).

Protesty Ruska proti pobaltskému členství v Severoatlantické alianci jsou z geopolitického hlediska více než pochopitelné. Vědomí cizí vojensko-politické organizace dominované v současnosti nejsilnějším a technologicky nejvyspělejším aktérem celého mezinárodního systému hned za hranicemi státu, navíc v teritoriu, které ještě nedávno podléhalo jeho kontrole, znamená v reálpolitickém kalkulu hry s nulovým součtem jediné: ztrátu vlivu v regionálních záležitostech a s tím úzce spjatý mocenský ústup, který si Rusko připouští jen nerado (Lo 2002: 100; 103).

Jakékoliv rozšiřování strategických center Severoatlantické aliance v severozápadním příhraničí proto Moskva nese velmi nelibě a brojí proti němu alespoň na rétorické rovině. Bývalý ministerský předseda Jevgenij Primakov dokonce na přelomu milénia označil plánované rozšiřování NATO na teritorium bývalého Varšavského paktu a postsovětského prostoru za snahu o oslabení ruské geopolitické pozice a zavedení ofenzivní politiky Aliance vůči Ruské federaci, což by mohlo vést až k ohrožení ruské národní bezpečnosti (Lo 2002: 105). Krátce po přistoupení pobaltských republik k Severoatlantickému paktu došlo dokonce i k několika drobným incidentům dokládajícím ruské snahy o udržení si strategického vlivu na regionální záležitosti. Známým příkladem nelegálního jednání Moskvy se stala nehoda armádního letadla SU-27 ze září roku 2005, díky níž byly odhaleny nepovolené přelety ruských bojových letounů nad litevským územím (Janeliūnas – Baubinaite 2006: 76).

Krátce po přijetí pobaltských republik do NATO se zde etablovalo několik významných strategicko-politických středisek euroatlantického společenství a navzdory kremelskému úsilí tak došlo k posílení vlivu západních spojenců v regionu. Jako příklad bychom mohli uvést instalaci a využívání radarového systému s dlouhým dosahem v Estonsku, a příležitostně i v dalších

pobaltských republikách, umožňujícího rozsáhlý monitoring nejen území členských zemí NATO ale i ruského a běloruského vnitrozemí⁴⁹ (Hodač – Strejček 2008: 70) či zřízení aliančního centra pro analýzu kyberteroristických hrozeb založeného v květnu 2008 v Tallinnu, jehož cílem je kolektivní obrana zainteresovaných členských států ve virtuálním prostoru⁵⁰. Zřízení specializovaného střediska internetové ochrany přitom následovalo krátce poté, co Estonsko čelilo silnému náporu hackerských útoků napadajících vládní, bankovní i informační servery, jejichž původ by vystopován na území Ruské federace⁵¹, a lze tedy předpokládat, že utvoření centra kybernetické obrany NATO mohlo být motivováno právě tímto incidentem.

Dalšími atributy ovlivňujícími vztahy mezi Ruskou federací a Pobaltím jsou otázky nakládání s početnou ruskou menšinou žijící zejména na území Lotyšska a Estonska a dále pak problematika nevyjasněného, respektive smlouvami neošetřeného, průběhu estonsko-ruské a dlouhou dobu také lotyšsko-ruské státní hranice (Hodač – Strejček 2008: 65). Zatímco problematice komplikovaného statusu národnostních minorit a neshodám v interpretaci nedávné společné minulosti, hlavně pak událostí souvisejících s podpisem Paktu Molotov-Ribbentrop a poválečným zábořem pobaltských republik Sovětským svazem bude věnována následující podkapitola, přesunuli bychom v tuto chvíli naši pozornost k hraničním sporům Ruska s Estonskem a částečně i s Lotyšskem, které mohou být de facto považovány taktéž za hraniční spory mezi Ruskou federací a Severoatlantickou aliancí.

⁴⁹ Radarový systém AWACS má dosah až 400 km a umožňuje tak z území baltských republik kontrolovat i rozsáhlé příhraniční oblasti Ruské federace a Běloruska, včetně významných center Petrohradu, Kaliningradu či Minsku (Hodač – Strejček 2008: 70).

⁵⁰ <http://www.ccdcoe.org/11.html> (12. 4. 2013).

⁵¹ http://zpravy.idnes.cz/nato-otevre-centrum-proti-kyberterorismu-fje/zpr_nato.aspx?c=A080515_070117_zpr_nato_inc (12. 4. 2013).

Nejvyhraněnější teritoriální rozepře panují mezi Ruskou federací a Estonskem, které usiluje o znovuznání hraniční smlouvy z Tartu uzavřené první estonskou republikou a bolševickým Ruskem v únoru 1920⁵². Na základě této smlouvy mělo připadnout cca 2 300 km² sporného hraničního území nově vznikajícímu Estonsku, po druhé světové válce však bylo toto území integrováno do Ruské sovětské socialistické republiky a dodnes tvoří část Pskovské a Leningradské oblasti; sporné území přitom tvoří na 5% rozlohy současného estonského teritoria⁵³. V květnu 2005 sice došlo k podepsání hraniční smlouvy mezi ministry zahraničních věcí obou zemí, nicméně poté, co estonský parlament při ratifikaci doplnil již podepsanou smlouvu o preambuli hovořící o sovětské okupaci a agresi za druhé světové války, Rusko schvalování dokumentu pozastavilo a situace tak prozatím uvázla na mrtvém bodě⁵⁴ (Hodač – Strejček 2008: 69).

Podobné hraniční rozpory se dlouhou dobu týkaly i lotyšsko-ruských a lotyšsko-běloruských hranic, v letech 2006 a 2007 však byly vzájemné hranice demarkovány⁵⁵. Jediný pobaltský stát, který se jakýchkoli neshod ohledně vymezení hraniční linie vyvaroval, byla Litva, která všechny náležité dokumenty s Ruskou federací i Polskem podepsala již v první polovině 90. let 20. století. Podle některých autorů mohla být ruská neochota uzavírat hraniční smlouvy motivována předpokladem, že dokud nebudou mít pobaltské republiky vyřešeny teritoriální spory se svými sousedy, nebudou do Aliance přijaty. NATO nicméně uznalo hranice ve formě *de facto* a země tak v roce 2004 k Severoatlantickému paktu přistoupily (Mälksoo 2004: 293; Hodač – Strejček 2008: 62).

⁵² Viz přílohu č. 12: Průběh estonsko-ruské hranice podle smlouvy z Tartu (1920).

⁵³ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/en.html> (7. 4. 2013).

⁵⁴ Hranice Ruské federace a Estonska tak sice existují *de facto*, a to v intencích uspořádání po Druhé světové válce (a sporná území jsou tedy považována za ruská), *de iure* jim chybí vzájemné smluvní uznání.

⁵⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ig.html> (7. 4. 2013).

Ruská federace představuje v Pobaltí bezpochyby nejsilnějšího regionálního aktéra, jehož vojenská převaha (početní i technologická) je také s ohledem a historickou zkušenost ostatními entitami sekuritizovaná jako potenciální bezpečnostní hrozba, a proto se všechny tři republiky rozhodly pro vyvažování vlivu Moskvy prostřednictvím aliance se západními zeměmi, primárně pak se Spojenými státy americkými. Angažovanost ve východním Pobaltí Severoatlantické aliance umožňuje nejen rozšiřování geopolitického vlivu a zvyšování vlastních územních zisků v reálpolitické hře s nulovým součtem, ale také přispívá ke stabilizaci vnějších hranic Aliance a uchování potenciálu tyto hranice i nadále posouvat směrem na východ. Pobaltské republiky se přitom jeví být důležitým článkem podporujícím politický dialog s dalšími postsovětskými republikami a přispívajícím k celkové demokratizaci prostoru bývalého Východního bloku nevyhnutelné pro další územní expanzi organizace (Kramer 2002: 742).

Již samotné diskuze o přijetí pobaltských států do Severoatlantické aliance způsobily rozsáhlé změny agendy celé organizace a přispěly k její transformaci z primárně vojenské instituce kolektivní obrany v politickou organizaci kolektivní bezpečnosti (Mälkso 2004: 295). Vedle vojenských aspektů bezpečnosti se tak Aliance podílí i na demokratizačních a rozvojových projektech, které mají za cíl stabilizovat situaci ve východní Evropě a přispět k jejímu plnohodnotnému ekonomickému i sociálnímu rozvoji. A právě země pobaltského regionu mohou v tomto ohledu jít adeptům na členství v euroatlantické komunitě příkladem a podpořit jejich snahy o integraci do západních struktur. Ze strany východoevropských států jsou Litva, Lotyšsko a Estonsko chápány jako úspěšné exempláře postsovětské transformace, které mohou své zkušenosti předat doposud méně úspěšným kolegům. S ohledem na sdílenou historickou zkušenost mají pobaltské země navíc mnohem větší

argumentační potenciál, jak ostatní země přesvědčit o nutnosti demokratických reforem navrhovaných evropskými a euroatlantickými institucemi (Kramer 2002: 732). Z pohledu Severoatlantické aliance mohou pobaltské země sehrát důležitou úlohu v budoucích přístupových jednáních s Ukrajinou a Běloruskem, v prohloubení kooperace s Kaliningradskou oblastí a případně také podpořit demokratické reformy v sousední Ruské federaci, což by mohlo přispět k definitivnímu etablování americké dominance v geostrategické diskontinentální zóně zajišťující vstup do centrální oblasti kontinentálního Heartlandu (Janeliūnas – Baubinaite 2006: 79).

Přistoupením pobaltských republik k Severoatlantickému paktu získaly Spojené státy významného a především loajálního spojence, který je ochoten podporovat i kontroverznější rozhodnutí Washingtonu. Ještě před připojením se do NATO byly Litva, Lotyšsko i Estonsko kupříkladu jedny z prvních zemí, které podpořily americkou invazi do Iráku, proti níž se postavili mnozí alianční spojenci, mimo jiné Spolková republika Německo či Francie (Mouritzen 2006: 497). Navzdory globální hospodářské krizi také Litva a Lotyšsko kontinuálně usilují o navýšení příspěvků na armádu na Aliancí požadovaná 2% HDP⁵⁶. Severoatlantická aliance, potažmo Spojené státy americké, tak získaly výměnou za bezpečnostní garance Pobaltí, tři velice loajální a angažované spojence, s jejichž podporou mohou ve většině svých jednání (snad s výjimkou přílišného sblížení s Ruskem, které je v Pobaltí stále ještě vnímáno jako hrozba) bezpodmínečně počítat (Hodač – Strejček 2008: 66; 71).

⁵⁶Jedná se však zatím pouze o deklarovaný cíl, v letech 2008-2012 se dle údajů Světové banky výdaje na zbrojení obou zemí pohybovaly kolem 1% HDP (<http://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS/countries?display=default>) (18. 4. 2013); litevskému ministerstvu národní obrany na splnění 2% kvóty přitom v roce 2012 chyběla asi miliarda Litevských litas (Juknevičienė 2012; viz také http://www.kam.lt/en/budget_1065.html (16. 4. 2013)).

Ačkoliv je Pobaltí z vojenského hlediska považováno za pro NATO prakticky neubránitelnou oblast, ruskou invazi do regionu nelze v kontextu současných mezinárodních vztahů minimálně v blízké budoucnosti předpokládat. Ruská federace, ač nerada, americkou vojenskou převahu v regionu více méně akceptovala, a obrátila svoji pozornost k jiným částem světa a řešení globálních problémů, na kterém spolupracuje i s dalšími členy mezinárodního společenství, Spojené státy americké nevyjímaje (Mälksoo : 291; 295). V Pobaltí si však i nadále udržuje podstatný geoekonomický a geoenergetický vliv, díky kterému může do vnitropolitické situace regionu promlouvat i jinými prostředky než pouze vojenskou silou.

V konečném důsledku tedy můžeme konstatovat, že, ačkoliv v prvním desetiletí po obnovení nezávislosti Pobaltí povážlivě inklinovalo k tomu stát se pásmem otřesu na pomezí euroatlantického a ruského mocenského pásma⁵⁷, postupem času došlo ke stabilizaci vnitroregionální situace a silové soupeření obou externích aktérů bylo utlumeno. Za hlavní motivy poklesu velmocenské rivality přitom můžeme považovat snížení geopolitického potenciálu Ruské federace v oblasti východního pobřeží Baltského moře, a to zejména s ohledem na vstup zdejších republik do Severoatlantické aliance, a dále pak také celkovou změnu zahraničně-politické agendy a priorit obou velmocí, v nichž bylo vzájemné soupeření alespoň částečně nahrazeno kooperací v řešení globálních témat, jako je například mezinárodní terorismus, obchod s lidmi, pašování drog a zbraní atd. (Nielsen 2007: 120). Přestože Pobaltí ve vojensko-strategické oblasti za přechodný region ještě označit nemůžeme, a to zejména s ohledem na dosud *de iure* nevyznačenou hraniční linii mezi Ruskem a Estonskem či na

⁵⁷ David Kirby koncem 90. let Pobaltí dokonce přirovnával k Balkánskému poloostrovu a estonský prezident Lennart Meri zas k domečku z karet – viz kapitolu 3. 3 Regionální identita Pobaltí (poznámka autorky).

dílčí rétorické výpady jedné či druhé strany proti geostrategickému jednání svého konkurenta⁵⁸, můžeme pozorovat, že v posledních letech dochází k postupnému snižování konfliktního potenciálu pobaltského regionu a oblast se tak označení za přechodný region stále více přibližuje.

5.4 Geokultura a sociální sféra

Vedle klasických reálpolitických prostředků, jak si zajistit vliv či dokonce dominanci v určitém regionu, hrají v poslední době čím dál důležitější roli i nástroje soft power. Tedy takové zahraničně-politické jednání, které umožňuje projektovat vlastní zájmy na národní či regionální scéně, aniž by k tomu bylo využito vojenské síly či ekonomických sankcí, zejména se pak jedná o veřejnou či kulturní diplomacii (Nye 2004: X.-XI.).

Právě na sociální aspekty diplomatického působení externích aktérů a na chápání postavení pobaltského regionu v mezinárodním systému domácím obyvatelstvem bychom se v této podkapitole zaměřili. Hlavním objektem analýzy přitom bude postavení rusky hovořící minority v Lotyšsku a Estonsku a odlišná percepce historických událostí očima pobaltských republik a Ruské federace, která dodnes vede k nepochopení a rétorickým konfliktům mezi oběma aktéry. V závěrečných pasážích podkapitoly bychom se v krátkosti věnovali i ruské kulturní diplomacii jako prostředku, jak budovat pozitivní image Ruské federace v tradičně nepřítelství přátelsky naladěném regionu a do určité míry také jako snaze penetrovat Pobaltí na úrovni občanské společnosti zejména mezi rusky hovořící menšinou.

⁵⁸ Jako příklad zde můžeme uvést kremelskou kritiku využívání aliančních radarových systémů v Pobaltí či naopak apely na Moskvu, aby stáhla jaderné hlavice z Kaliningradské oblasti (poznámka autorky).

Pobaltské republiky, primárně Lotyšsko a Estonsko ale částečně i Litva, se od obnovení nezávislosti na počátku 90. let minulého století potýkají s celkem výraznou heterogenitou domácího obyvatelstva. Zatímco v Litvě je nejpočetnější polská minorita žijící zejména v okolí hlavního města Vilnius, kde tvoří prakticky polovinu lokálního obyvatelstva, v Lotyšsku a Estonsku jsou největší národnostní menšinou Rusové. Na základě údajů z posledního sčítání lidu tvoří Rusové v Estonsku na 26% populace (census z roku 2008)⁵⁹; v Lotyšsku pak nalezneme necelých 28% etnických Rusů⁶⁰, kteří tak tvoří procentuálně nejpočetnější komunitu žijící vně státních hranic (Voronov 2009: 79). Navíc ruský hovořící obyvatelstva, tedy nejen samotných obyvatel Ruské federace, ale i Bělorusů a případně dalších přistěhovalců z postsovětského prostoru, žije v Lotyšsku dle sčítání lidu z roku 2009 dokonce 37,5%⁶¹. Na druhou stranu Litva je s 84% Litevců národnostně nejhomogennější; polská minorita zde čítá pouhých 6% obyvatelstva následovaná ruskou s téměř 5%. Je tedy patrné, že podobně jako tomu bylo v případě sporů týkajících se průběhu státní hranice, také rozpory ohledně národnostních menšin se Litvě, na rozdíl od jejích pobaltských sousedů, prakticky vyhnuly⁶².

Přítomnost a geografické rozmístění národnostních menšin na pobaltském teritoriu je dílem dějinných událostí a v případě ruské minority v severovýchodním Pobaltí do určité míry také řízené politiky Sovětského svazu. Historického původu je, jak jsme již naznačili, polská menšina v okolí Vilnius, který byl po celé meziválečné období pod polskou správou, a dále pak také komunity

⁵⁹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/en.html> (7. 4. 2013).

⁶⁰ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/lg.html> (7. 4. 2013).

⁶¹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/lg.html> (7. 4. 2013).

⁶² Přestože je především mezi starší generací litevského obyvatelstva patrná určitá rezervovanost ve vztahu k Polákům způsobená vzpomínkou na polský zábor Vilnius po první světové válce, jedná se spíše o rétorickou záležitost, která ale v praktické politice nevede k vyloučení či diskriminaci tohoto etnika (poznámka autorky).

takzvaných starověrců žijících v rusko-litevském příhraničním regionu Latgale, jež do této oblasti přišly v souvislosti s náboženskými nepokoji v Rusku ve druhé polovině 17. století (Voronov 2009: 79). K masové ruské imigraci⁶³ primárně do průmyslově vyspělejších oblastí Lotyšska a Estonska však začalo docházet až během sovětské nadvlády po druhé světové válce, což mělo za následek téměř dvojnásobný nárůst zdejší ruské populace, s jehož dopady se obě země potýkají dodnes⁶⁴ (Aasland – Flotten 2001: 1023-1024; Voronov 2009: 80).

Situace okolo národnostních minorit byla vyhrocená zejména krátce po obnovení nezávislosti obou těchto pobaltských republik⁶⁵, kdy se nově zformované estonské a lotyšské vlády snažily o co nejkompexnější revitalizaci národních tradic a na všechny ruské elementy bylo pohlíženo jako na nechtěnou připomínku neslavné minulosti. Jediným zákonem povoleným jazykem ve veřejném styku byla estonština, respektive lotyština a státní občanství obou republik mohlo být uděleno taktéž pouze etnickým Estoncům či Lotyšům. Výjimku tvořili pouze ti obyvatelé ruské národnosti, kteří obývali teritorium a disponovali občanstvím daného státu již v meziválečném období, a jejich přímí potomci. Imigranti ze sovětské éry, pokud měli zájem o získání státního občanství v jedné z těchto zemí, se museli vzdát ruské národnosti a složit relativně obtížné zkoušky ověřující bezchybnou znalost jazyka i kulturně-historického, právního a politického pozadí budoucí vlasti (Aasland – Flotten 2001: 1029).

⁶³ Mezi největšími skupinami přistěhovalců přicházejících do Pobaltí byli tovární dělníci, úředníci, vojáci a armádní důstojníci, jejich hlavním úkolem bylo zajištění bezpečnosti a produktivity tohoto periferního regionu (Aasland – Flotten 2001: 1024).

⁶⁴ Viz přílohu č. 13: Podíl ruské menšiny v postsovětských republikách po rozpadu Sovětského svazu (1994).

⁶⁵ Problematická situace ohledně národních minorit se týkala pouze Lotyšska a Estonska; v Litvě byla v roce 1991 vyhlášena takzvaná nulová varianta občanství, což znamenalo udělení státního občanství každému, kdo měl v době vyhlášení nezávislosti na území Litevské republiky trvalý pobyt (Hodač – Strejček 2008: 67).

Velké množství adeptů na naturalizaci přitom v takovémto testu neuspělo a přílišná náročnost zkoušek se stala terčem kritiky nejen ruských lidsko-právních organizací a kremelské vlády ale i Evropské unie, na jejíž apel obě země podmínky pro udělování občanství částečně zmírnily. I přesto však na území Lotyšska i Estonska můžeme nalézt početnou komunitu takzvaných neobčanů, tedy lidí nedisponujících občanským statutem země, v níž dlouhodobě žijí, v důsledku čehož se nemohou podílet například na volbách do domácích institucí či pracovat u policie, v armádě nebo státní správě. Počátkem 90. let 20. století se z politicky dominantní skupiny obyvatelstva v krátké době stala skupina prakticky marginalizovaná, která se navíc musí potýkat s občasnými útoky nacionalisticky naladěných skupin titulární národnosti. Jako příklad bychom mohli uvést ataky lotyšského pravicového poslance Jurise Dobelise z roku 2005 označující etnické Rusy za civilní okupanty a žádající jejich vystěhování zpět do Ruska (Hodač- Strejček 2008: 73-74).

Po vstupu Litvy, Lotyšska a Estonska do Evropské unie v roce 2004 došlo k relativnímu uklidnění protiruských vášní, zejména díky externalizaci některých sporných témat a jejich přesunutí z bilaterální státní úrovně na celounijní multilaterální úroveň⁶⁶. To přispělo i k dílčí depolitizaci problematických záležitostí a podpořilo hledání konstruktivního řešení týkajícího se menšinových otázek (Nielsen 2007: 120). K občasným rétorickým výpadům pobaltských nacionalistů podobným tomu výše zmiňovanému však stále ještě dochází a olej do ohně v tomto případě přilévá vleklý spor týkající se interpretace poválečných událostí na území Pobaltí. Zatímco den 9. května symbolizující ruské vítězství ve druhé světové válce je v Moskvě slaven jako jeden z největších národních svátků, v Pobaltí

⁶⁶ Příkladem transferu politického tématu ze státní na multilaterální úroveň byla otázka tranzitního režimu ruských občanů a materiálu do Kaliningradské oblasti přes území Litvy, na jehož vzniku se vedle obou zainteresovaných států podílela i Evropská komise (Nielsen 2007: 120).

je na něj nahlíženo minimálně ambivalentně, jelikož pro zdejší národy znamenalo osvobození od nacistické okupace zahájení okupace sovětské. Oslavy Dne vítězství nad fašismem se tak každoročně stávají předmětem vášnivých veřejných debat a otázka slavnostní návštěvy Moskvy na 9. května stále zůstává diskutovaným politickým tématem (Mälksoo 2012, citováno dle Kavaliauskas 2012: 49).

Zatímco v problematice udělování státního občanství ruský hovořícím obyvatelům pobaltských republik se daří za pomoci Evropské unie, a zřejmě i díky vyprchání nejsilnějších nacionalistických emocí spojených s prvními léty po obnovení nezávislosti, pomalu překonávat tradiční nevráživost, záležitosti poválečné násilné inkorporace Pobaltí do Sovětského svazu a reminiscence Paktu Molotov-Ribbentrop jsou ve všech třech republikách stále delikátním tématem (Mälksoo 2004: 292). Do medií asi nejvíce pronikla kauza takzvaného bronzového vojáka, jehož socha byla v dubnu 2007 na rozhodnutí estonské vlády odstraněna z centra Tallinnu a přesunuta na okraj města. Proti tomuto kroku se ohradili ruští nacionalisté v Estonsku i Ruské federaci, za něž se následně postavil i Kreml. Spekuluje se dokonce o tom, že v reakci na toto z ruského pohledu neuctivé jednání došlo na čas i k pozastavení ruských dodávek ropy (Grigas 2012: 5). Přestože se domníváme, že odlišný výklad historie je oběma stranami často využíván zejména jako zástupný důvod pro dosažení aktuálních politických cílů, budeme se s ním v argumentaci všech aktérů pravděpodobně setkávat tak dlouho, dokud se jim nepodaří v otázce poválečných událostí dosáhnout alespoň dílčího konsensu. Toho by mohlo být dosaženo prostřednictvím prohlubování sociálních vazeb mezi oběma partnery například na dále zmiňované úrovni občanské společnosti a veřejné diplomacie.

Ruská kulturní diplomacie je velmi úzce vázána na ruský jazyk a na ruské, respektive sovětské, kulturní dědictví, nikoli však v politickém významu tohoto slova, ale jako čistě kulturní záležitost. Moskva zakládá napříč pobaltským regionem svá kulturní centra, prostřednictvím nichž se snaží ovlivnit tradičně protiruské mínění zdejších obyvatel. Kulturní střediska se stala od prvního prezidentství Vladimira Putina důležitým přidruženým prvkem ruské zahraniční politiky podporujícím pozitivní image federace v okolních státech. Mezi pobaltskými republikami se tato centra nejlépe etablovala v Lotyšsku⁶⁷, kde můžeme nalézt nejvyšší počet těchto institucí a také jedno z vůbec největších zahraničních center – „Dům Moskvy“. V Lotyšsku i Rusku se také za podpory vlád obou zemí konají festivaly, jejichž cílem je představení kulturních tradic sousedního státu a přispění tak k bližšímu porozumění obou národů (Grigas 2012: 9).

Po roce 2000 tak můžeme konstatovat posilování sociálních vazeb mezi pobaltskými republikami a Moskvou. Otázkou však zůstává, zda můžeme kulturní centra považovat za prostředek sblížení obou aktérů, či zda se jedná o snahu Ruské federace penetrovat pobaltský region na jiné než vojensko-politické úrovni. S ohledem na Kreml často deklarovanou podporu ruskému obyvatelstvu Pobaltí se jeví druhá z možností pravděpodobnější, nicméně na druhé straně bychom neměli opomíjet fakt, že k silnějším interakcím, ať už jakkoli motivovaným reálně dochází. A právě prohlubování recipročních vazeb vede podle Deutsche k lepšímu poznání a hlavně pochopení druhého aktéra, a tím pádem zabraňuje eskalaci vzájemných konfliktů a zajišťuje mírové řešení případných rozporů (Deutsch 2006: 56). V souladu s Deutschovim interakcionismem

⁶⁷ K faktu, že se ruská kulturní diplomacie nejlépe etablovala právě v Lotyšsku, může přispívat skutečnost, že zde žije nejpočetnější ruská menšina, která šíření ruskojazyčné kultury silně podporuje (poznámka autorky).

bychom tedy mohli Pobaltí identifikovat jako přechodný region, jenž se může stát klíčem ke spolupráci mezi Pobaltím a dalšími evropskými společnostmi a Ruskem.

6 Závěr

Transnacionální region Pobaltí se rozkládá na východním pobřeží Baltského moře a zahrnuje v sobě území tří postsovětských republik – Litvy, Lotyšska a Estonska. Již od dob raného středověku se toto území nacházelo na průsečíku sfér vlivu okolních mocností, které do velké míry formovaly a formují jeho charakter v oblasti vojensko-strategické, ekonomické i sociální. Právě díky prolínajícím se externím vlivům bývá region často považován za hraniční oblast mezi východem a západem, Ruskem a Evropou. Z geopolitického hlediska je východní pobřeží Baltského moře význačné tím, že tvoří hranici kontinentálního euroasijského Heratlandu v čele s Ruskou federací a euroatlantického prostoru dominovaného mořskou mocí, v dnešní době primárně Spojenými státy americkými a potažmo Organizací severoatlantické smlouvy.

V předkládané diplomové práci jsme se primárně zaměřili na geopolitické aspekty zeměpisné lokace pobaltského regionu a na jejich dopady na praktickou politiku vnitroregionálních aktérů, tedy Litvy, Lotyšska a Estonska, i penetrujících mocností, zejména pak Spojených států amerických a Ruské federace. Teoretickým rámcem, na jehož pozadí jsme geopolitiku Pobaltí zkoumali, se nám stal koncept přechodného regionu (*Gateway*) a pásma otřesu (*Shatterbelt*), jehož autorem je jeden z nejvýznamnějších politických geografů poslední doby, americký profesor Saul Bernard Cohen. Na základě Cohenem definovaných charakteristik přechodného regionu a pásma otřesu jsme se v praktické části práce pokoušeli identifikovat, ke které z těchto specifických jednotek geografické struktury prostoru se Pobaltí více přibližuje.

S ohledem na co největší přehlednost a komplexnost práce jsme náš výzkum směřovali do čtyř dílčích kategorií geopolitického potenciálu

regionu, konkrétně se jednalo o sféru ekonomickou, energetickou, vojensko-strategickou a socio-kulturní. Při výběru podjednotek výzkumu jsme se nechali do určité míry inspirovat Buzanovým, Wæverovým a de Wildeho pojetím sektorů bezpečnosti, pouze s ohledem na regionální specifika a primárně geopolitické zaměření práce jsme si dovolili environmentální oblast bezpečnosti nahradit energetickou, která dle našeho názoru do aktuálních mocensko-geografických vztahů v Pobaltí promlouvá mnohem výrazněji.

V rámci každé z výše jmenovaných kategorií jsme pak prováděli hlubokou případovou studii s cílem ověřit, zda se v daném sektoru Pobaltí chová spíše jako pásmo otřesu nebo jako přechodný region. Přechodný region v Cohenově pojetí plní zejména roli platformy pro komunikaci a spolupráci sousedních mocností a přispívá tak k prohlubování jejich kooperačních vazeb a vzájemné interdependence. Pásmo otřesu je naopak konfliktním komplexem a místem mocenského soupeření externích aktérů, ať už na úrovni vojenské, politické či ekonomické, a přispívá tak k celkové destabilizaci mezinárodního systému. Zatímco role přechodného regionu může vybrané oblasti přinést významné benefity ve formě zisků z mezinárodního obchodu a přílivu zahraničních investic případně vlivu na globální či regionální politické scéně a s tím spojené zvyšování geopolitického potenciálu, pásmo otřesu je zpravidla sužováno vpády externích aktérů a stává se spíše objektem jejich mocenské hry.

S ohledem na co největší aktuálnost našeho výzkumu jsme se zaměřili na dobu po skončení bipolární konfrontace a obnovení nezávislosti pobaltských republik, primárně jsme se pak soustředili na období po vstupu Litvy, Lotyšska a Estonska do Severoatlantické aliance a Evropské unie v roce 2004. Z pohledu všech tří zemí se jednalo o historický okamžik a naplnění kýženého návratu do

Evropy, který sliboval definitivní oproštění se od vlivu Moskvy. Toho se ale v kontextu dlouhodobě a účelově budované sítě vzájemných vazeb nepodařilo dosud zcela dosáhnout a ruské vlivy v oblasti stále přetrvávají, a to zejména ve sféře energetické bezpečnosti a částečně také v ekonomice a sociální oblasti. Přistoupením k Severoatlantickému paktu se tak Litvě, Lotyšsku a Estonsku podařilo získat garance zahraničních partnerů ve vojensko-strategické sféře, tedy v intencích takzvané hard security, nicméně v některých aspektech soft security zůstává jejich pozice i nadále otřesitelná a náchylná k externímu ovlivňování.

Ruská federace tradičně řadí východní pobřeží Baltského moře mezi privilegovanou zónu svých zahraničně-politických zájmů a jakékoli etablování se euroatlantických institucí v regionu považuje za možnou hrozbu svým strategickým cílům a dokonce i národní bezpečnosti. S ohledem na měnící se charakter světového systému v post-studenoválečném období je však nezbytné podotknout, že dochází i k dílčí transformaci mezinárodně-politického diskursu hlavních mocností a do mezinárodních vztahů tak pronikají principy vzájemné závislosti a potřeba řešit nově se objevivší globální bezpečnostní hrozby v součinnosti a nikoliv v rivalitě. Do tradičně nepřátelského prostředí mezinárodních vztahů tak vstupuje také částečně vynucená kooperace, což je možné pozorovat i například na bližší spolupráci Ruské federace a Spojených států amerických v celosvětovém boji proti terorismu.

Změny, k nimž v poslední době dochází na globální politické scéně, se projevují také na situaci pobaltského regionu, který se od konce minulého století, kdy se jevil být sporným bodem americko-ruských vztahů zejména v otázce možného rozšiřování Severoatlantické aliance, stal v současné době důležitým článkem propojujícím západ a východ ve sféře ekonomické a do velké míry i sociálně-kulturní.

V Pobaltí tedy v posledních letech došlo k citelnému poklesu konfliktního potenciálu a region se tak z možného místa střetu kontinentální a mořské moci vyvinul v oblast poskytující oběma aktérům platformu pro možnou komunikaci a spolupráci. Dílčí rozpory, například v otázce (de)militarizace Pobaltí, sice neustále přetrvávají a zainteresovaní domácí i zahraniční aktéři se snaží jejich řešení ovlivňovat a naplňovat tak své zájmy, často k tomu však volí odlišné zahraničně-politické prostředky, než tomu bylo v již zmiňovaných 90. letech minulého století.

Ačkoli by Ruská federace ráda obnovila geopolitickou moc Sovětského svazu a nadále usiluje o získání vlivu v celém postsovětském prostoru (tedy i v Pobaltí), její nátlaková politika vůči Litvě, Lotyšsku a Estonsku stále oslabuje. Je také patrné, že Rusko ve své zahraniční politice vůči Pobaltí opustilo od tradiční silové rétoriky a ve snaze o udržení vlivu v regionu se zaměřilo i na konstruktivní využití ekonomických nástrojů a prostředků soft power. I přesto, že v některých sférách vzájemných vztahů přetrvávají zejména realistické aspekty mezinárodní politiky, jako je z ruské strany účelově využívaná energetická politika, v jiných oblastech můžeme konstatovat příklon k liberálně-ekonomickým tezím a k prohlubování globální interdependence. Pobaltský region bychom tak navzdory dílčím problematickým aspektům přirovnali spíše k přechodnému regionu podporujícímu vzájemnou ekonomickou výměnu a do určité míry i politický dialog mezi zeměmi geostrategického pásma Přímořského světa a Kontinentálního Heartlandu.

Roli Pobaltí jako ruského okna na euroatlantické trhy navíc podporuje fakt, že právě skrze tuto oblast proudí značná část ruského exportu na západ. Navíc samotné pobaltské republiky představují spolehlivé odbytíště ruských výrobků, zejména pak

energetických surovin, které, na rozdíl od členských zemí Společenství nezávislých států a dalších Moskvě loajálních partnerů, odkupují za tržní ceny a podporují tím rozvoj a zisky ruského hospodářství. Ekonomická kooperace s východním pobřežím Baltského moře je přínosná nejen pro ruské podniky, které jeho prostřednictvím mohou snáze dopravovat své suroviny a výrobky do západní Evropy, ale také pro země přímořského geostrategického pásma, pro něž jsou pobaltské republiky zdrojem levné a relativně kvalifikované pracovní síly a zároveň místem, odkud mohou expandovat dále na východoevropské a asijské trhy. Význam Pobaltí jako tranzitního regionu by mohl být ještě podtržen vybudováním železničního koridoru z čínské Šanghaje do estonského Tallinnu.

Z politického hlediska aspirují pobaltské země na pozici moderátora dialogu Evropské unie i Severoatlantické aliance se zeměmi východní Evropy. Podporují přijímání politických reforem a rozvoj občanské společnosti ve státech jako Bělorusko, Ukrajina či v zakavkazských republikách a přispívají tak k jejich demokratizaci a přiblížení se západnímu liberálnímu modelu vládnutí. S ohledem na podobné historické a politické zkušenosti bývá Pobaltí dalšími postsovětskými zeměmi chápáno jako modelový příklad rychlé a úspěšné politické i ekonomické transformace a jako vzor hodný následování, což roli pobaltských republik v demokratizačním procesu postsovětského prostoru značně posiluje a legitimuje. Bližší spolupráce také dalších východoevropských a zakavkazských zemí s euroatlantickými institucemi přitom může v konečném důsledku vést k přeorientování diskontinentální geostrategické oblasti, tedy regionu přímo obklopujícího kontinentální Heartland, v teorii Halforda Johna Mackindera známého jako Vnitřní půlměsíc, směrem k Přímořskému světu. Tento geopolitický obrat by pak mohl být dokonán integrací těchto zemí do NATO, což by jim, podobně jako Pobaltí, mohlo pomoci definitivně se vyvázat z vojensko-

strategického vlivu Ruské federace a nastoupit cestu k přechodnému regionu či konvergentní geopolitické zóně.

V této diplomové práci jsme se však primárně soustředili na pobaltský region a zabývali se jeho pravděpodobnou geopolitickou afilací v intencích Cohenovy teorie přechodného regionu a pásma otřesu. Na základě výzkumu provedeného prostřednictvím případových studií jednotlivých oblastí geopolitického potenciálu (geoekonomické, geoenergetické, vojensko-strategické a socio-kulturní) jsme dospěli k závěru, že, ačkoliv východní pobřeží Baltského moře nepředstavuje přímo učebnicový příklad přechodného regionu, a to zejména s ohledem na dílčí sporné záležitosti týkající se například nevyjasněného statutu rusky hovořící menšiny žijící v severních oblastech regionu, dosud de iure nevytvořené státní hranice mezi Estonskem a Ruskou federací nebo naopak užívání systému radarů NATO schopných kromě Pobaltí monitorovat aktivity také na příhraničních ruských a běloruských teritoriích, se tomuto ideálnímu geopolitickému modelu velmi přibližuje. Navíc s ohledem na měnící se charakter postmoderních mezinárodních vztahů a prohlubování celosvětové ekonomické i politické interdependence lze předpokládat, že pobaltské republiky budou i nadále rozvíjet svůj geopolitický potenciál vstříc roli přechodného regionu, aby tak mohly dále profitovat ze své jedinečné hraniční pozice na pomezí dvou globálních geostrategických regionů.

Použitá literatura a zdroje:

Literatura:

AASLAND, Aadne – FLOTTEN, Tone: 2001. Ethnicity and Social Exclusion in Estonia and Latvia. In: *Europe-Asia Studies*, vol.: 53, no.: 7, str.: 1023-1049.

ADHIKARI, Sudeepta – RAFIQUE-HASSAN, S. M.: 1990. South Asia: An Unstable Geopolitical Region. In: Mandal, Ram Bahadour: 1990. *Patterns of Regional Geography: An International Perspective*. Concept Publishing Company: New Delhi, str.: 19-34.

BANDOW, Doug: 2013. *The Triumph Of Good Economics: 'Austere' Baltic States Outgrow Their European Neighbors*. Dostupné na: <http://www.forbes.com/sites/dougbandow/2013/04/15/the-triumph-of-goodšš-economics-austere-baltic-states-outgrow-their-european-neighbors/> (18. 4. 2013).

BERG, Eiki: 2008. Where East Meets the West? Baltic States in Search of New Identity. In: *Acta Slavica Iaponica*, no.: 15, str.: 49-67.

BLOUET, Brian W.: 2005. Halford Mackinder and the Pivotal Heartland. In: Blouet, Brian W.: 2005. *Global Geostrategy: Mackinder and the Defence of the West*. Taylor & Francis. Abingdon, str. 1-16.

BORKO, Yuriy: 1997. Possible Scenarios for Geopolitical Shifts in Russian-European Relations. In: Tuander, Ola – Baev, Peter (eds.): *Geopolitics in Post-Wall Europe: Security, Territory and Identity*. SAGE: London, str.: 196-216.

- BUZAN, Barry – WÆVER, Ole – DE WILDE, Jaap: 2005. *Bezpečnost: Nový rámec pro analýzu*. Centrum strategických studií: Brno.
- CABADA, Ladislav: 2009. Úvodem. Možnosti a Limity výzkumu evropského regionalismu. In: Cabada, Ladislav a kol.: *Evropa regionů*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk. Plzeň, str.: 5-24.
- CIHELKOVÁ, Eva a kol.: 2007. *Nový regionalismus: Teorie a případová studie (Evropská Unie)*. C. H. Beck: Praha.
- COHEN, Saul Bernard: 1964. *Geography and Politics in a Divided World*. Taylor&Francis: Northampton.
- COHEN, Saul Bernard: 2003. *Geopolitics of the World System*. Rowman&Littelfield Publishers: Lanham.
- COHEN, Saul Bernard: 2009. *Geopolitics: The Geography of International Relations*. Rowman&Littlefield Publishers: Plymouth.
- COHEN, Saul Bernard: 2011. Geostrategic and Geopolitical Regions. In: Kasperson, Roger E. – Minghi, Julian V.: 2011. *The Structure of Political Geography*. Transaction Publishers: New Brunswick, str.: 178-186.
- COHEN, Saul Bernard: 1991. Presidential Adress: Global Geopolitical Change in the Post-Cold War Era. In: *Annals of the Association of American Geographers*, vol.: 81, no.: 4, str. 551-580.
- DEUTSCH, Karl W.: 2006. *Political Community at the International Level*. Aardvark Global Publishing Company, L. L. C.: Salt Lake City.

- DIKSHIT, Ramesh Dutta: 2000. *Political geography: The Spatiality of Politics*. Tata McGraw-Hill Publishing Company Limited: New Delhi.
- DOČKAL, Vít: 2004. Ústřední pojmy regionální politiky EU: Příspěvek ke studii euroregionalismu. In: *Central European Political Studies Review*, vol. 6, no. 1. Dostupné na: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=192> (28. 2. 2013).
- ELLESTON, Harold: 2006. *Baltic Independence and Russian Foreign Energy Policy*. GMB Publishing: London.
- GIGUÈRE, Sylvian (ed.): 2007. *Baltic Partnerships: Integration, Growth and Local Governance in Baltic Sea Region*. OECD Publishing: Paris.
- GRIGAS, Agnia: 2012. *Legacies, Coercion and Soft Power: Russian Influence in the Baltic States*. Chatham House: London.
- GRYGIEL, Jakub J.: 2006. *Great Powers and Geopolitical Change*. John Hopkins University Press: Baltimore.
- HANKS, Reuel R.: 2011. *Encyclopedia of Geography Terms, Themes and Concepts*. ABC-CLIO, LLC: Santa Barbara.
- HETTNE, Björn – SÖDERBAUM, Fredrik: 2000. Theorising the Rise of Regionness. In: *New Political Economy*, vol. 5, no. 3, str. 457-473.
- HNÍZDO, Bořivoj: 1995. *Mezinárodní perspektivy politických regionů*. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku. Praha.
- HODAČ, Jan – STREJČEK, Petr: 2008. *Politika Ruské federace v postsovětském prostoru a střední Evropě*. Masarykova Univerzita: Brno.

- HRDLIČKOVÁ, Blanka: 2008. Estonsko: Internetová demokracie. In.: Cabada, Ladislav a kol.: 2008. *Nové demokracie střední a východní Evropy*. Vysoká škola ekonomická v Praze, nakladatelství Oeconomica. Praha, str.: 113–130.
- HYDE-PRICE, Adrian: 1996. *International Politics of East Central Europe*. Manchester University Press: Manchester.
- JANELIŪNAS, Tomas – BAUBINAITĖ, Kristina: 2006. In Search for the Optimal Regional Alliance: Strategic Partnership between Lithuania and Poland. In: *Lithuanian Annual Strategic Review 2005*. Miliatry Academy of Lithuania: Vilnius, str.: 75-91.
- JUNKEVIČIENĖ, Rasa: 2012. *Projev litevské ministryně obrany na konferenci ministrů obrany Litevské a Lotyšské republiky na téma obranné politiky a sekuritizace hrozeb v Pobaltském regionu*. Vytautas Magnus University, Kaunas, 7. 9. 2012.
- KATZENSTEIN, Peter J.: 2005. *A World of Regions: Asia and Europe in the American Imperium*. Cornell University Press: New York.
- KAVALIAUSKAS, Tomas: 2012. A Conversation with Maria Mälksoo: Postsoviet changes and dilemmas in the Baltic States: to go or not to go? To survive or to perish?. In: Kavaliauskas, Tomas: 2012. *Conversations about East Central Europe After 1989*. Edukologija: Vilnius, str.: 49-64.
- KO, Sangtu: 2007. Russia's Choice of Alliance: Balancing or Bandwagoning? In: *Acta Slavica Iaponica*, no.: 16, str.: 149-161.
- KRAMER, Mark: 2002. NATO, the Baltic States and Russia: A Framework for Sustainable Enlargement. In: *International Affairs*, vol.: 78, no.: 4, str.: 731-756.

- KREJČÍ, Oskar: 2005. *Geopolitics of the Central European Region: The View from Prague and Bratislava*. Publishing House of Slovak Academy of Sciences: Bratislava.
- KREJČÍ, Oskar: 1997. *Mezinárodní politika*. Victoria Publishing: Praha.
- KRISTOF, Ladis D.: 2011. The Nature of Frontiers and Boundaries. In: Kasperson, Roger E. – Minghi, Julian V.: 2011. *The Structure of Political Geography*. Transaction Publishers: New Brunswick, str.: 126-131.
- LO, Bobo: 2002. *Russian Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Reality, Illusion and Mythmaking*. Palgrave Macmillan: London.
- MACKINDER, Halford J.: 1904. The Geographical Pivot of History. In: Ó Tuathail, Gearóid – DALBY, Simon – ROUTLEDGE, Paul: 1998. *The Geopolitics Reader*. Routledge: London, str.: 27-32.
- MACKINDER, Halford J.: 1996. The Round World and the Winning of Peace. In: Mackinder, Halford J. – Mladieno, Stephen V. (Ed.): 1996. *Democratic Ideals and Reality: A Study in Politics of Reconstruction, with a new introduction by Stephen Mladieno*. NDU Press: Washington, str.: 195-206.
- MAIGRE, Merle: 2010. *Energy Security Concerns of the Baltic States*. Dostupné na: http://www.icds.ee/fileadmin/failid/Merle_Maignre-Energy_Security_Concerns_of_the_Baltic_States.pdf (11. 4. 2013).
- MISIUNAS, Romuald J. – TAAGEPERA, Rein: 1983. *The Baltic States: Years of Dependence 1940-1980*. University of California Press: Berkley.

- MOTIEKA, Egidijus – KASČIŪNAS, Laurynas: 2006. Lithuanian - German relations in the context of global geopolitical challenges at the beginning of 21st century. In: *Lithuanian Annual Strategic Review 2005*. Military Academy of Lithuania: Vilnius, str.: 55-73.
- MOTIEKA , Egidijus - STATKUS, Nortautas: 2004. Global and Lithuanian geopolitical situation: review of 2001-2003. In: *Lithuanian annual strategic review 2003*, str.:9-39.
- MOTIEKA , Egidijus - STATKUS, Nortautas – DANILIAUSKAS, Jonas: 2005. Global Geopolitical Developments and Opportunities for Lithuania's Foreign Policy. In: *Lithuanian Annual Strategic Review 2004*, str.: 27-66.
- MOURITZEN, Hans: 2006. The Nordic–Baltic Area: Divisive Geopolitics at Work. In: *Cambridge Review of International Affairs*, vol.: 19, no.: 3, str.: 495-511.
- NIELSEN, Kristian L.: 2007. Opportunities and Limitations for the Baltic States of the EU-Russia Strategic Partnership. In: *Baltic Security&Defence Review*, vol.: 9, str.: 109-130.
- NYE, Joseph S. Jr.: 2004. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. PublicAffairs: New York.
- Ó TUATHAIL, Gearóid: 1998a. Introduction: Think Critically About Geopolitics. In: Ó Tuathail, Gearóid – DALBY, Simon – ROUTLEDGE, Paul: 1998. *The Geopolitics Reader*. Routledge: London, str.: 1-14.
- Ó TUATHAIL, Gearóid: 1998b. Imperialist Geopolitics: Introduction. In: Ó Tuathail, Gearóid – DALBY, Simon – ROUTLEDGE, Paul: 1998. *The Geopolitics Reader*. Routledge: London, str.: 15-26.

- PAASI, Anssi: 2009. The Resurgence of the Region and Regional Identity: theoretical perspectives and empiric observations on regional dynamics in Europe. In: *Review of International Studies*, vol. 35, Special Issue 1, str. 121-146.
- PALAUSKAS, Kestutis: 2005. *The Security Environment in Baltic States Region*. Palanga, 19.-20. 8. 2005. (Prezentace v rámci Inetrnational Summer Academy pořádané Konrad Adenauer Stiftung) Dostupné z: <http://www.kas.de/upload/auslandshomepages/palanga.pdf> (14. 3. 2013).
- PITROVÁ, Markéta: 2010. Vývoj evropské regionální politiky. In: Cabada, Ladislav a kol.: *Aktuální výzvy evropského integračního procesu*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk. Plzeň, str.: 167-194.
- ROUCEK, Joseph S.: 1949. The Geopolitics of the Baltic States. In: *The American Journal of Economics and Sociology*, vol.:8, no.:2, str.: 171-175.
- SLOAN, Geoff: 2005. Classical Geopolitical Theory: Does It Still Matter? In: *Journal of Global Competitiveness*, vol.: 13, no.: 1&2, str.: 101-105.
- ŠVEC, Luboš – MACURA, Vladimír – ŠTOL, Pavel: 1996. *Dějiny Pobaltských zemí*. Nakladatelství Lidové noviny. Praha.
- TOMEŠ, Jiří: 2000. Geopolitika – nástroj a proces politické organizace prostoru. In: Jehlička, Petr – Tomeš, Jiří – Daněk, Petr (eds.): 2000. *Stát, Prostor, Politika: Vybrané otázky politické geografie*. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje: Praha, str.: 151-179.

VAN ELSUWEGE, Peter: 2008. *From Soviet republics to EU member states: A Legal and Political Assessment of the Baltics States' Accession to the EU*. Brill: Leiden.

VAN LANDENHOVE, Luk: 2011. *Building Regions: The Regionalization of World Order*. Ashgate Publishing Limited: Farnham.

WAIŠOVÁ, Šárka a kol.: 2007. *Atlas mezinárodních vztahů*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk: Plzeň.

ZÁJEDOVÁ, Ivi: 2006. *Pobaltská regionální spolupráce*. Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum: Praha.

ZÁJEDOVÁ, Ivi: 2004: The Baltic Region in Transition and its Foreign Relations. In: *Globalization and Regionalism in East Central Europe and East Asia: Comparison*. Institute of Political Studies, Faculty of Social Sciences, Charles University in Prague: Praha, str. 318-330.

ZEMÁNEK, Josef: 2005. *Pobaltští tygři: Litva, Lotyšsko, Estonsko*. Dostupné na: <http://www.euroekonom.cz/analyzy-clanky.php?type=jz-balt> (Přístup 28. 3. 2013).

Prameny:

E15.cz. Dostupné na: <http://www.e15.cz/> (15. 4. 2013).

East European Gas Analysis. Dostupné na: <http://www.eegas.com/> (15. 4. 2013).

Eurostat. Dostupné na: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home> (15. 4. 2013).

ČT 24 – Česká televize. Dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/> (10. 4. 2013).

History and Civilization. Dostupné na:
<http://www.historyandcivilization.com> (15. 4. 2013).

iDNES.cz. Dostupné na: <http://www.idnes.cz/> (12. 4. 2013).

Institut de Stratégie et des Conflits. Dostupné na: <http://www.institut-strategie.fr/> (15. 4. 2013).

Library of Economics and Liberty. Dostupné na: econlog.econlib.org
(15. 4. 2013).

Ministry of National Defence Republic of Lithuania. Dostupné na:
<http://www.kam.lt/en/title.html> (16. 4. 2013).

NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence. Dostupné
na: <http://www.ccdcoe.org/> (12. 4. 2013).

ScienceDirect. Dostupné na: <http://www.sciencedirect.com/>
(15. 4. 2013).

The World Bank. Dostupné na: <http://www.worldbank.org/>
(18. 4. 2013).

The World Factbook. Dostupné na:
[https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/
index.html](https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html) (7. 4. 2013).

University of Texas Libraries. Dostupné na:
<http://www.lib.utexas.edu/> (15. 4. 2013).

World Atlas. Dostupné na: <http://www.worldatlas.com> (15. 4. 2013).

Resume

The presented thesis focuses on the transnational region of the Baltic States and it researches its geopolitical role in the regional and international relations. The aim of the thesis is to analyze a foreign policy of the Baltic Republics, particularly regarding the character of their links to the main local, respectively, global protagonists, which means Russian Federation and the United States of America, being represented primarily by the North Atlantic Treaty Organisation.

A theoretical framework of the thesis is the concept of an American researcher Saul Bernard Cohen dealing with two specific models of behaviour of the geographical areas being located on the edge of the differently located geostrategic realms, such as the Shatterbelt as the example of the internally conflicted region with the compact conflict potential becoming the object of the power attacks of the neighboring superpowers, and the Gateway as the area supporting the communication of the external superpowers and contributing to their cooperation and interdependence.

The introductory theoretical part of the thesis is focused on the operationalization of the fundamental expressions and special terms used in the text, the most used definitions of geopolitics and regions, respectively regionalization, are presented and the basic characteristics for our work of the geopolitical regions, which means the Shatterbelt and the Gateway. In the following part of the text there is the geographical definition of the Baltics as the transnational region being created by the territory of three post-Soviet Republics – Lithuania, Latvia and Estonia and shortly its history and shared regional identity is introduced.

In the practical part of the thesis Cohen's theoretical attitudes are followingly applied to the Baltic region, particularly in four specific areas of research: geoeconomics, geoenergetics, the military-strategic sector and the socio-cultural sphere. In each of these categories there is performed the detailed case study whose objective is to identify the motifs and expectations which the central protagonists operating on the east coast of the Baltic sea enter the mutual relations with and to analyze their impacts on the practical politics in the region. The whole issue is perceived through the Cohen's concept of the Shatterbelt and the Gateway.

The final part of the thesis focuses on the evaluation of the empirical data gained by the case studies of the individual geopolitical sectors within the Baltic region and on answering the key research question whether the area of the east coast of the Baltic Sea rather tend to be denoted as the Shatterbelt or the Gateway. Although the models defined by Cohen as the Shatterbelt or the Gateway are primarily ideal geopolitical types and their transmission to the reality of the international politics may be in some aspects limited, based on the performed research it may be supposed that the Baltics tend to be denoted as the Gateway, and primarily with regard to its role as an important transition area in the international trade and support of the democratization and liberation processes in the neighbouring countries.

Přílohy

Příloha č. 1: Geostrategická a geopolitická pásma na počátku 21. století podle Saula Bernarda Cohena

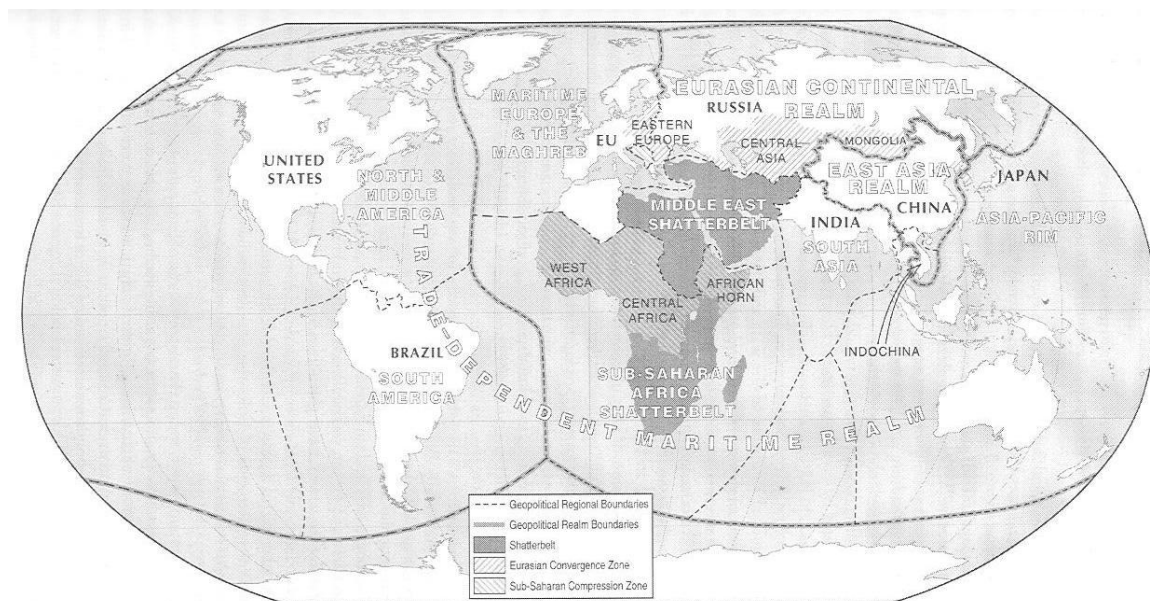

Figure 3.1. The Geopolitical World: Beginning of the Twenty-first Century

Dostupné na Cohen 2009: 423.

**Příloha č. 2: Mapa regionu Pobaltí
(*Baltic States Region*)**

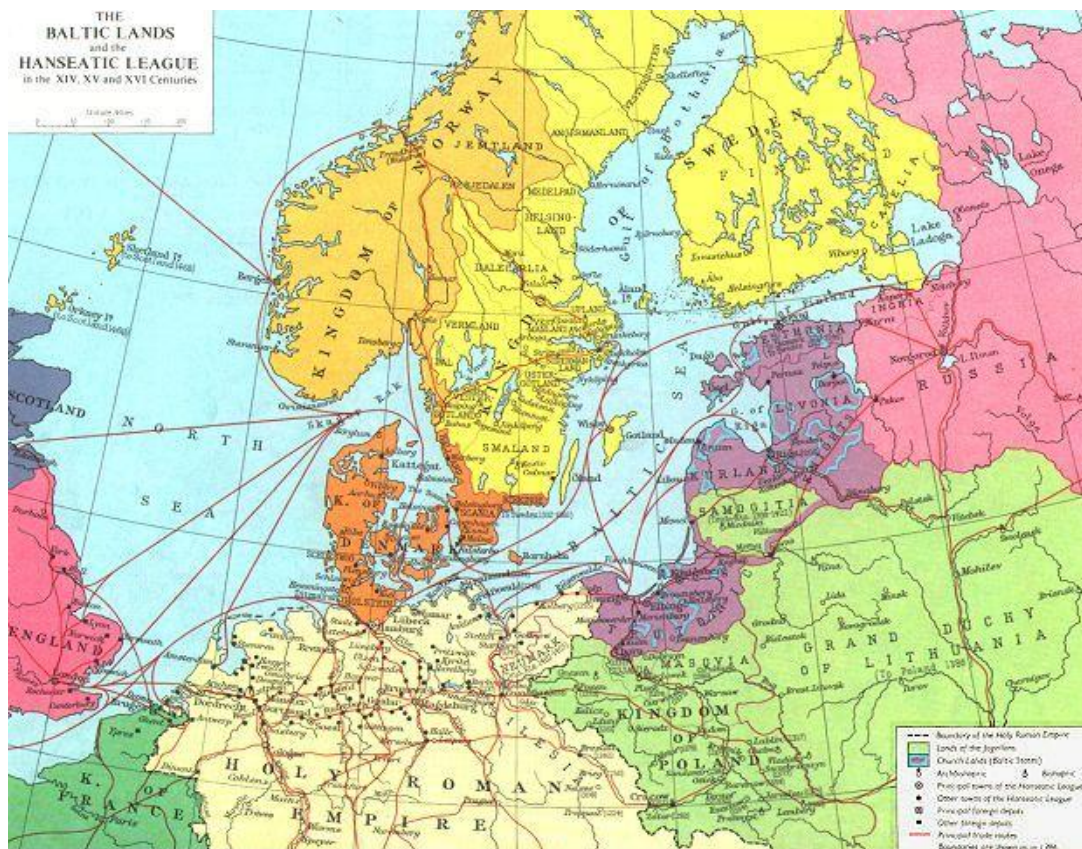
Dostupné na: <http://www.worldatlas.com/webimage/countrys/europe/baltic.htm> (15. 4. 2013).

**Příloha č. 3: Mapa regionu Baltského moře
(Baltic Sea Region)**

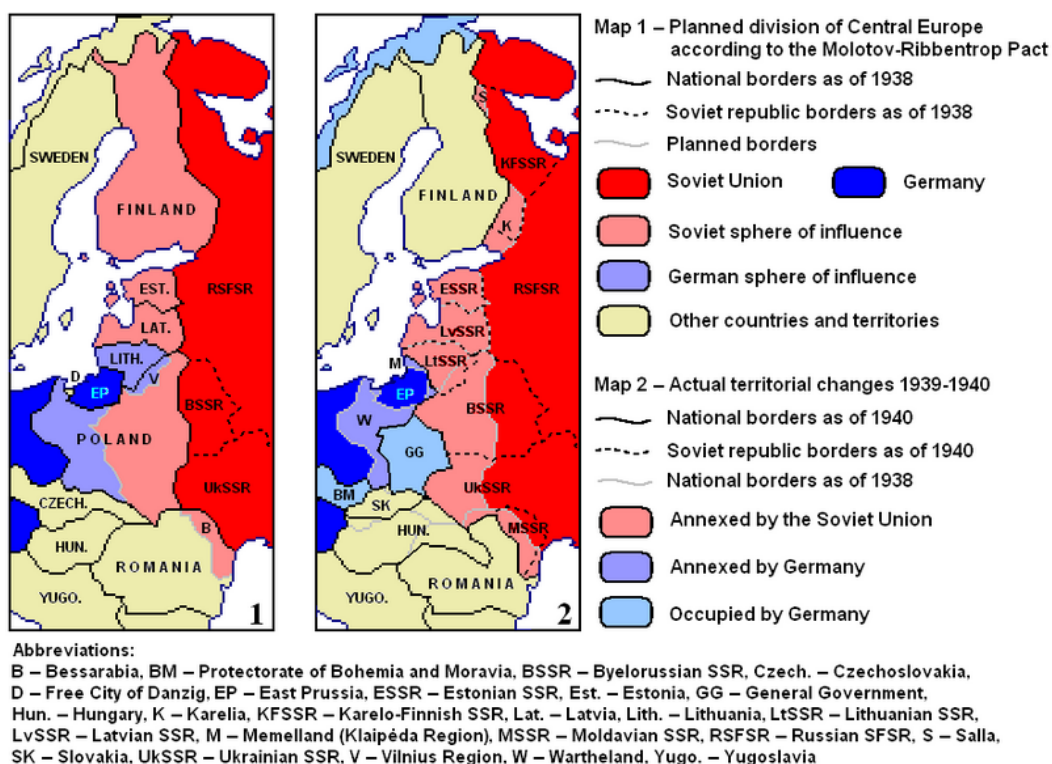
Dostupné na: <http://www.worldatlas.com/aatlas/infopage/balticsea.htm> (15. 4. 2013).

Příloha č. 4: Mapa Pobaltí ve 14.-16. století

Dostupné na: <http://www.historyandcivilization.com/Maps---Tables---Renaissance---Reformation-Europe-1492-1648AD.html> (15. 4. 2013).

Příloha č. 5: Mapa rozdělení sfér vlivu v Pobaltí na základě Paktu Molotov-Ribbentrop a jeho následná revize

Dostupné na: http://econlog.econlib.org/archives/2006/03/the_misconcepti.html (15. 4. 2013).

Příloha č. 6: Geopolitické teorie Halforda Johna Mackindera z let 1904, 1919 a 1943

Teorie z roku 1904

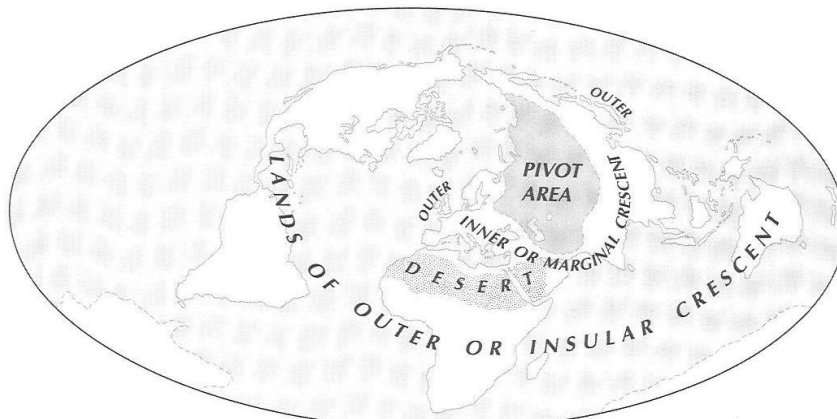
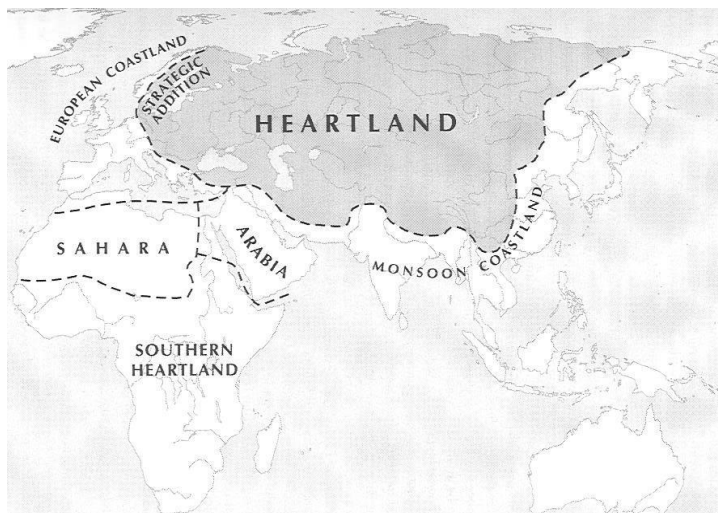

Figure 2.1. Mackinder's World: 1904

Dostupné na Cohen 2009: 14.

Teorie z roku 1919

Dostupné na Cohen 2009: 15.

Teorie z roku 1943

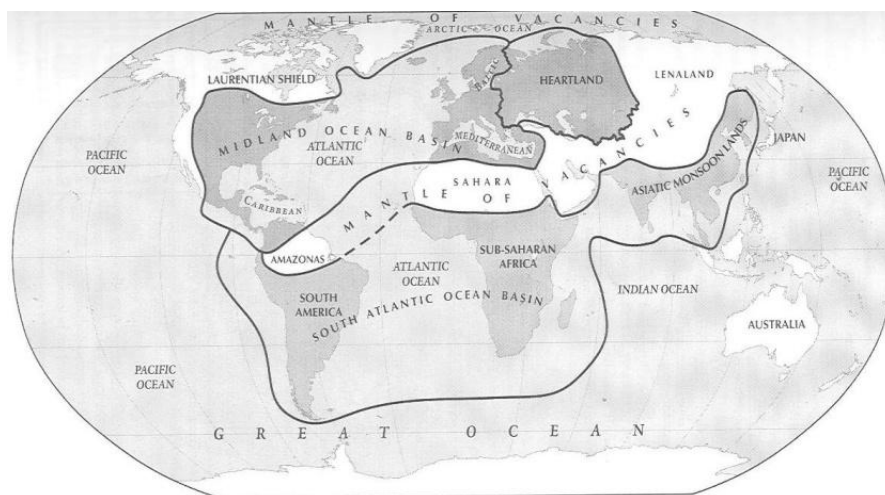
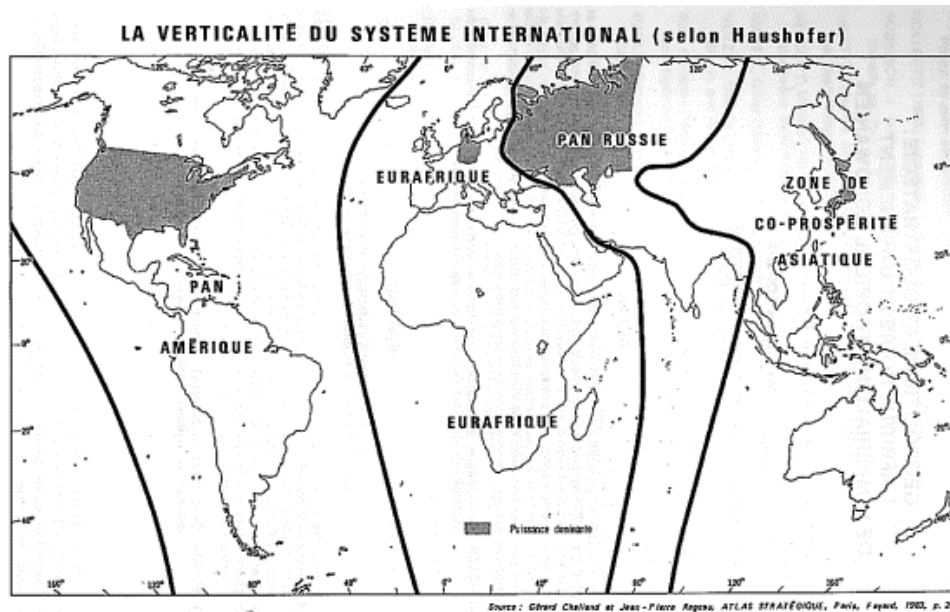

Figure 2.3. Mackinder's World: 1943

Dostupné na Cohen 2009: 17.

Příloha č. 7: Teorie Pan-regionů Karla Haushofer

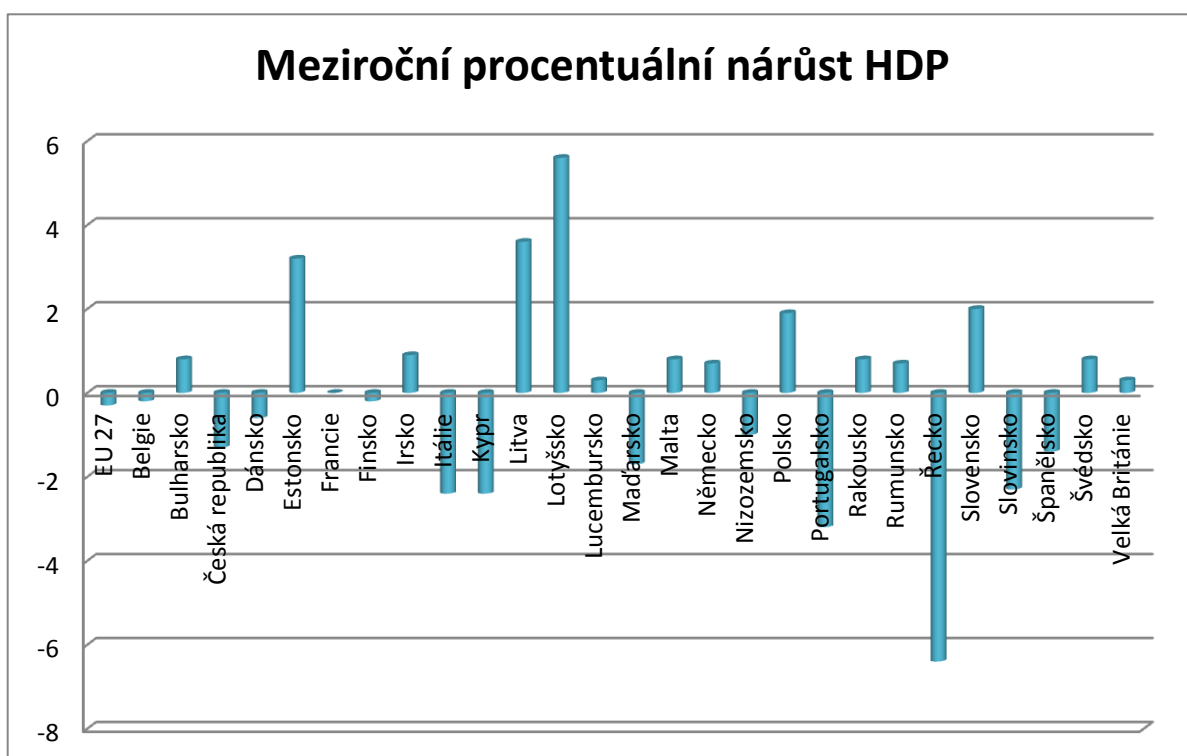
Dostupné na: Dostupné na: http://www.institut-strategie.fr/Strategie_80_Ropivia.htm (15. 4. 2013).

Příloha č. 8: Euroasijská konvergentní zóna v teorii Saula Bernarda Cohena

Dostupné na Cohen 2009: 231.

Příloha č. 9: Ekonomický progres pobaltských republik v roce 2012 ve srovnání s dalšími členskými státy EU

Zpracováno autorkou na základě dat dostupných na:

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/graph.do?tab=graph&plugin=1&pcod=e=tec00115&language=en&toolbox=type> (15. 4. 2013).

Příloha č. 10: Ropovody v oblasti východního Pobaltí

Dostupné na: <http://www.eegas.com/baltmap.htm> (15. 4. 2013)

Příloha č. 11: Mapa trasy plynovodu Nord Stream

Dostupné na: <http://zpravy.e15.cz/byznys/prumysl-a-energetika/gazprom-chce-postavit-plynovod-az-do-britanie-932443> (15. 4. 2013).

**Příloha č. 12: Průběh estonsko-ruské hranice podle smlouvy
z Tartu (1920)**

Dostupné na: Dostupné na: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0962629800000056> (15. 4. 2013).

Příloha č. 13: Podíl ruské menšiny v postsovětských republikách po rozpadu Sovětského svazu (1994)

Dostupné na: http://www.lib.utexas.edu/maps/commonwealth/russians_ethnic_94.jpg (15. 4. 2013).